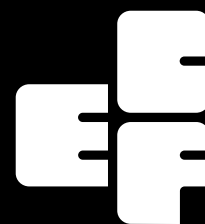

**DE GROENE
AMSTERDAMMER**

ONAFHANKELIJK WEEKBLAD
SINDS 1877

EUROPEAN
CULTURAL
FOUNDATION

Een ander Europa/ Imagining Europe

**Amitav Ghosh / John Akomfrah / Philippe Legrain /
Iryna Vidanova / Monica Sassatelli**

EUROPEAN CULTURAL FOUNDATION PRESENTS

IMAGINING EUROPE

IMAGINING EUROPE - DE BALIE, AMSTERDAM 4 - 7 OCTOBER 2012

THURSDAY, 4 OCTOBER 2012, 18:00

KEYNOTE SPEECH: AMITAV GHOSH

Indian author Amitav Ghosh in conversation with Dutch anchorman Twan Huys. The opening of the four-day *Imagining Europe* event explores visions of Europe, past, present and future.

THURSDAY, 4 OCTOBER 2012, 22:00

IN CONCERT: KINAN AZMEH AND ERIC VLOEIMANS

Renowned clarinet player and composer Kinan Azmeh meets Eric Vloeimans, one of the most influential trumpet players of his generation.

FRIDAY, 5 OCTOBER 2012, 16:00

DEBATE: RECLAIMING PUBLIC SPACE - DEMOCRATIC PRACTICES REINVENTED?

This debate explores alternative models for democratic practice in Europe, starting from an artistic perspective.

FRIDAY, 5 OCTOBER 2012, 20:30

PERFORMANCE: BELARUS FREE THEATRE

Trash Cuisine is performed by Belarus Free Theatre - an internationally acclaimed independent theatre group from a country that is often referred to as Europe's last dictatorship: Belarus aka White Russia. (*Stadsschouwburg Amsterdam*)

FRIDAY, 5 OCTOBER 2012, 20:30

IN CONCERT: KINAN AZMEH AND ERIC VLOEIMANS

Second performance of the renowned clarinet player and composer Kinan Azmeh and Eric Vloeimans, one of the most influential trumpet players of his generation.

SATURDAY, 6 OCTOBER 2012, 20:30

LIVE CINEMA PERFORMANCE: EUROPEAN SOUVENIRS

Premiere of *European Souvenirs* - a live audiovisual and musical performance made by five young up-and-coming European artists, created in collaboration with ECF's Doc Next Network.

SUNDAY, 7 OCTOBER 2012, 15:30

FILM SCREENING AND CONVERSATION: JOHN AKOMFRAH

During this closing performance of *Imagining Europe*, film director and cultural activist Akomfrah presents a selection of his work. Afterwards, Abdelkader Benali will moderate a conversation with Akomfrah and the audience.

ECF is grateful for the longstanding partnership with the Prins Bernhard Cultuurfonds.

Imagining Europe is kindly supported by the Amsterdam Fund for the Arts.

Imagining Europe/ Een ander Europa

– in performance, film en debat

In en rond De Balie in Amsterdam vindt van 4 tot en met 7 oktober het vierdaagse evenement *Imagining Europe* plaats, georganiseerd door de European Cultural Foundation (ECF). Inzet: een dynamische verkenning van heden, verleden én toekomst van Europa door internationale cultuurmakers.

Dat 'het oude continent' een uitdagende periode doormaakt, is een understatement. De crisis, de opkomst van nieuwe wereldmachten, demografische ontwikkelingen: ze roepen vele vragen op. Wat betekent het anno 2012 om Europeaan te zijn? Wat brengt het verenigde Europa ons? Hoe ziet de rest van de wereld ons? Heeft Europa ook te kampen met een culturele crisis? Hoe ziet de toekomst eruit? Hét antwoord biedt *Imagining Europe* niet. Wél: een verkenning van deze vragen – en mogelijke antwoorden – door een divers gezelschap gerenommeerde en aanstormende kunstenaars, denkers en cultuurmakers. In deze bijlage, met bijdragen van bekenden van de ECF en medewerkers van *De Groene Amsterdammer*, wordt al een voorschot op die verkenning genomen.

Online kaartverkoop: imagining-europe.eu en debalie.nl

Voor alle informatie over het programma, de kunstenaars en het evenement: imagining-europe.eu

Colofon

De Groene Amsterdammer groene.nl

Deze bijlage kwam tot stand in samenwerking met de European Cultural Foundation culturalfoundation.eu

Hoofredactie Xandra Schutte

Vormgeving Christine Rothuizen (ontwerp),
Andrea Friedli

Fotoredactie Simone Berghuis, Rachel Corner

Eindredactie Rob van Erkelens, Hugo Jetten,
Jorie Horsthuis

Medewerkers Erdal Balci, Mars van Grunsven, Marcel ten Hooven, Philippe Legrain, Nina Polak, Nouska du Saar, Monica Sassatelli, Farid Tabarki, Iryna Vidanava

Acquisitie Hans Boot

Uitgever Teun Gautier

Omslag Milo

European Cultural Foundation Mascha Ihwe, Odile Chenal

European Cultural Foundation (ECF)

ECF zet zich al zestig jaar in voor cultuur in Europa, door samen te werken met denkers en kunstenaars uit de hele wereld. Uitgangspunt: cultuur engageert en inspireert mensen en overstijgt grenzen. Die verbindende kracht van cultuur is essentieel voor het creëren van een open, inclusieve en democratische samenleving die onmisbaar is voor Europa.

Inhoud

4 'De wereld moet naar Europa kijken'

Interview Amitav Ghosh over Europa als licht in de duisternis
Mars van Grunsven

6 Reizen is remixen

European Souvenirs: een trip door herinneringen
Nina Polak

8 Trash Cuisine

Dissidenten-theater uit Wit-Rusland

9 De werkelijke kosten van democratie

Column Iryna Vidanava

10 Is Europa de plot kwijt?

Essay EU-narratieven in tijden van crisis
Monica Sassatelli

13 Een paradijs voor de wijven

Column Erdal Balci

14 Een andere wereld

Column Philippe Legrain

15 'Ken ik Europa?'

Interview John Akomfrah over culturele identiteit
Nouska du Saar

16 Overlappende archipels

Een breder begrip van democratisch Europa
Farid Tabarki

18 In waarheid leven

Column Marcel ten Hooven

19 De avonturen van Osvald

Comics

pagina 16 Archipels

pagina 6 European Souvenirs

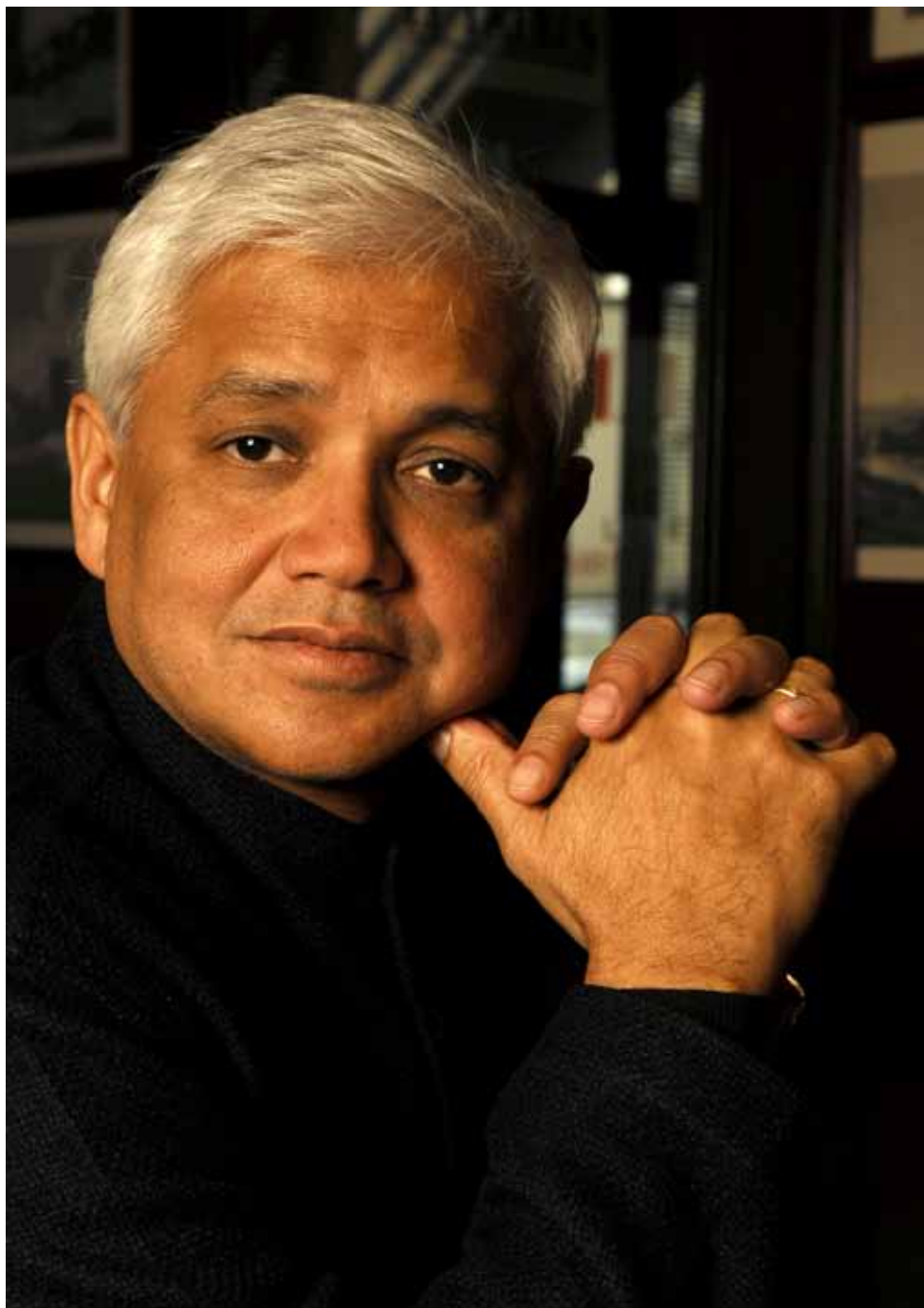

pagina 13 Europa, vrouwenparadijs

Europa als voorbeeld voor een xenofiel

‘De wereld moet naar Europa kijken’

De Indiase romanschrijver en wereldburger Amitav Ghosh constateert dat de wereld in de greep is van het ‘Amerikaanse model’ – een combinatie van nationalisme en meedogenloos kapitalisme. Europa is voor hem het licht in de duisternis. **Door Mars van Grunsven**

‘Groeï kan niet oneindig doorgaan. Mensen worden er niet eens gelukkiger van’

SOMS HELPT HET om uit de eigen wereld te stappen en vanaf aanzienlijke afstand een hernieuwde blik inwaarts te werpen. Een dergelijke overweging lag vermoedelijk ten grondslag aan het idee van de European Cultural Foundation om de Indiase romanschrijver Amitav Ghosh te vragen om in Amsterdam te komen spreken over zijn beeld van Europa. Althans, zo verklaart Ghosh zelf de verrassende uitnodiging. ‘Mijn boeken spelen zich af ver buiten Europa – en gaan niet over Europa’, zegt hij in een café in Brooklyn, waar hij de helft van het jaar met zijn Amerikaanse vrouw woont. ‘Ik denk dat de uitnodiging iets zegt over Europeanen: ze proberen hun eigen continent te begrijpen. Niet alleen van binnenuit, maar ook door te ontdekken hoe de rest van de wereld naar ze kijkt.’

Met Ghosh haalt de European Cultural Foundation in ieder geval geen euroscepticus in huis – hij noemt zichzelf immers een ‘groot gelover in het Europese project’, ook al is dat project nu ‘enkele serieuze problemen’ tegengekomen. Ghosh: ‘Europa is de enige weg voorwaarts, een model voor de rest van de wereld. De enige andere modellen die nu dominant zijn, het Amerikaanse en het Chinese, zijn niet geschikt voor de rest van de wereld. Beide zijn zeer nationalistisch en leggen grote nadruk op economische groei, net nu we het punt bereikt hebben waarop groei niet langer mogelijk of wenselijk is.’

In zijn vaderland India is Europa tot zijn spijt geen veelbesproken onderwerp. ‘India is volledig gefixeerd op Amerika. Het is echt van de gekke. Stel je voor dat we straks ook in India en China het twee-auto- of drie-auto-gezin hebben, zoals in Amerika. De wereld zou stikken. Maar ook in India is groei goud.’

Hij noemt het deprimerend. ‘Als ik het uitstekende Britse blad *The Economist* lees, of de Amerikaanse econoom Paul Krugman, die ik bewonder, dan blijkt dat zij aan niets anders denken dan hoe de economie verder te laten groeien. Maar groei kan niet oneindig doorgaan. Het milieu kan het niet aan en mensen worden er niet eens gelukkiger van.’ Ghosh realiseert zich dat ook Europese politici en economen economische groei nastreven. ‘Ik weet het. Maar in Europa lijkt tenminste nog het besef te bestaan dat economische groei zinloos is als de toegenomen welvaart alleen naar de bovenlaag van een maatschappij gaat.’

India, en de rest van de wereld, zou er ook om andere redenen beter aan doen om Europa – en daarmee bedoelt Ghosh de Europese Unie – als rolmodel te kiezen. ‘Een van de mooie dingen die Europa ons heeft laten zien, is dat redelijke samenwerking tussen natiestaten mogelijk is. Dat is wat bijvoorbeeld ook Zuid-Azië nodig heeft. Zelfs een groot land als India moet samenwerken met zijn burens – al is het alleen maar om de spanningen weg te nemen met Bangladesh, Nepal en Pakistan.’

De Europese samenwerking gaat volgens Ghosh overigens verder terug dan de vorming van de EU. ‘Europeanen hebben elkaar gedurende de negentiende en een deel van de twin-

tigste eeuw afgemaakt, maar zodra ze buiten Europa waren, werkten ze steeds met elkaar samen. Zo woonden Europeanen in het China van de negentiende eeuw altijd bij elkaar in enclaves. Naast woonruimte deelden ze ook instituten en handel. In zekere zin kun je zeggen dat Europa buiten Europa is uitgevonden.'

Voor de daadwerkelijke vorming van de Unie was de Tweede Wereldoorlog en de daaropvolgende dekolonisatie nodig, vervolgt Ghosh. 'Na de oorlog realiseerden Europeanen zich dat ze verantwoordelijk waren voor een groot deel van de gruwelijkheden die wereldwijd begaan waren. Het idee dat ze beter waren dan de rest van de wereld kalmeerde. Dit besef van collectieve schuld maakte de vorming van het huidige Europa mogelijk.'

De dekolonisatie zorgde voor nieuwe migratiestromen, zoals in Nederland met de komst van Indonesiërs en Surinamers. Dat maakt de Europese landen nog geen immigratielanden, zoals Amerika dat wel is, benadrukt Ghosh. 'Multiculturalisme in Amerika is onvergelijkbaar met elders in de wereld. Wie naar Amerika emigreert wordt Amerikaan. Dat werkt hier prima, maar het is geen werkbaar model voor samenlevingen met een lange, diepgewortelde geschiedenis – zeg maar elk ander deel van de wereld. Dat is een andere reden waarom het Europese model beter is dan het Amerikaanse: de meeste maatschappijen zijn geen echte immigrantenmaatschappijen.'

Een mooi aspect van Europa vindt Ghosh dat het een niet-nationalistische manier van leven bevordert. 'In zekere zin is Amsterdam multicultureler dan Brooklyn. Surinamers, Indonesiërs, Marokkanen: ze mogen allemaal hun eigen identiteit behouden. Een goede vriend van me in Nederland, de journalist Bas Heijne, noemde

'De xenofobie is deels het gevolg van de economische neergang, dus misschien verdwijnt het vanzelf'

Nederland op een gegeven moment zelfs een paradijs. Dat is gelet op de laatste tien jaar natuurlijk een extreme uitspraak; Nederland is sindsdien erg veranderd. Een zekere bekrompenheid lijkt over het land te zijn gekomen.'

Voor de toegenomen xenofobie dient te worden aangepakt, waarschuwt Ghosh – en niet alleen in Nederland, waar hij de afgelopen jaren regelmatig is geweest, maar ook in andere Europese landen. 'De xenofobie is deels het gevolg van de economische neergang, dus misschien verdwijnt het vanzelf. Maar het is een crisissituatie die de hele wereld aangaat. Want als het Europese project faalt, dan zal de wereld worden gedomineerd door nationalisme.'

Er is 'niets buiten Europa', benadrukt Ghosh nog maar eens. 'De Verenigde Naties zijn een

van de slachtoffers geworden van 9/11. Ze zullen zo hier en daar nog in staat zijn om nuttig humanitair werk te verrichten, maar ze hebben geen morele autoriteit meer, nu duidelijk is geworden dat de Amerikanen toch doen waar ze zin in hebben.'

De wereld is altijd gedomineerd geweest door een combinatie van meedogenloos kapitalisme en imperialisme, stelt Ghosh vast – van de Romeinen tot de Spanjaarden tot de Britten. 'Tegenwoordig komt dit voornamelijk van Amerika', zegt Ghosh. 'Daarom is het zo belangrijk om naar Europa te kijken. Laten we vooral naar de successen van Europa kijken, niet naar de mislukkingen. Er is al meer dan zestig jaar vrede op het continent.' De Balkan-oorlog ziet Ghosh als een intern conflict binnen een land dat niet eens EU-lid was. 'Europa heeft de energieconsumptie per capita drastisch teruggebracht, tot een fractie van wat de gemiddelde Amerikaan verbruikt. Europa zou de wereldstandaard moeten zijn voor carbonuitstoot, voedselveiligheid, arbeidsomstandigheden en volksgezondheid.'

Niet dat het allemaal perfect is in de EU, uiteraard. 'De Britten hebben vanaf het begin geprobeerd Europa te ondermijnen – in zekere zin een voortzetting van hun aloude *balance of powers*-politiek. Je kunt zeggen dat de eurocrisis als positief neveneffect had dat hij in essentie de Britten buitenspel zette.' Want, zegt Ghosh, 'Europa kan niet voortbestaan als de Britten een grote rol spelen.'

Dat brengt hem op de drie grote fouten die Europa volgens hem heeft gemaakt. Allereerst: er werd te snel uitgebreid. 'Uitbreiden is prima, maar als je het te snel doet, kan de politiek de economie niet bijhouden. Dat blijkt nu ook: de politieke instituten waren niet klaar voor de eurocrisis.'

Nummer twee: Europa is een 'falen van de verbeelding'. 'Wat ontbreekt is een verhaal van eenheid. Er bestaan honderden nationalistische verhalen over de Franse of de Duitse identiteit, die vaak hun oorsprong hebben in militaire gebeurtenissen. Maar er is geen manier om de Europese identiteit te verbeelden.' Daarom denkt Ghosh dat het werk van de bij het grote publiek onbekende ECF belangrijk is. 'Ja, cultuur kost tijd, maar je kunt cultuur ook beïnvloeden. Cultuur kun je sponsoren. De Nederlandse cultuur is gevormd en wordt versterkt door het Rijksmuseum, dat door de staat wordt gefinancierd. Momenteel vind je overal in Europa culturele instituten die door de natiestaten gesponsord worden, maar geen pan-Europese instelling.'

De derde fout die Ghosh Europa aanreket, klinkt uit zijn mond wellicht niet zo verwonderlijk gezien het feit dat zijn vader een hoge militair in het Indiase leger was: Europa heeft geen leger. 'Europa zou bereid moeten zijn om als unie militair in te grijpen, zoals in Joegoslavië al duidelijk werd, toen de Amerikanen het moesten komen opknappen.' Hij ziet sowieso liever Europese dan unilaterale Amerikaanse inventies op het wereldtoneel. 'Europeanen

Amitav Ghosh

De Indiase romanschrijver Amitav Ghosh werd in 1956 geboren in Calcutta, studeerde in Alexandrië, New Delhi en Oxford en verdeelt tegenwoordig zijn tijd tussen Brooklyn, Calcutta en Goa. Sinds 1986 publiceerde hij zeven romans en vijf non-fictiewerken, die in twintig talen werden vertaald en waarvoor hij onder meer de Prix Médicis Étranger won (voor *The Circle of Reason*, 1986).

Momenteel werkt Ghosh aan de *Ibis*-trilogie, waarvan het eerste deel (*The Sea of Poppies*) in 2008 verscheen en het tweede deel (*The River of Smoke*) in 2011. In deze historische romans, die steeds rondom de Opium-oorlogen in Zuid-Azië spelen, poogt Ghosh een menselijk perspectief op historische gebeurtenissen te bieden door in te zoomen op de tijdloze interactie tussen individuen en gemeenschappen. Behalve in India doen zijn boeken het vooral goed in Europa, in het bijzonder in Engeland, Italië en Duitsland. 'Europeanen blijken veel opener tegenover de rest van de wereld te staan dan wie dan ook', concludeert hij.

zouden vermoedelijk redelijker en rechtvaardiger optreden dan de Amerikanen. Maar los daarvan, wil de EU overleven, dan zal het alle politieke instituten moeten creëren die een goed functionerende natiestaat ook heeft. Daar hoort nu eenmaal een leger bij.'

Hij hoopt dat Europa wereldwijd een voorbeeldrol kan vervullen. 'Neem Cuba. Niemand kan in militair opzicht tegen de Amerikanen op, maar Europa heeft laten zien dat je door niet mee te gaan in economische sancties en politieke isolatie wel degelijk tegenwicht kunt geven.'

Meer economische macht zou een dergelijke rol dichter binnen bereik brengen. Ghosh ziet kansen voor Europa op de energiemarkt. 'Europa is vooraanstaand op het gebied van vernieuwbare energie – zon, wind. Dat kan straks een voordeel blijken, zeker als het Europa lukt om de rest van de wereld ervan te overtuigen dat ze niet nog meer troep moeten produceren ten koste van 's werelds resources.'

Hij ziet dit als meer dan een voordeel voor Europa: het is een verantwoordelijkheid. 'Europa begon ooit de industriële revolutie en creëerde al doende het consumentisme. Dat kan het nu goedmaken.'

Een ander overblijfsel van het Europese verleden is de al eerder aangehaalde dekolonisatie, die de komende jaren verantwoordelijk zal blijven voor aanhoudende migratiestromen – richting Europa. 'Tegelijkertijd weten we dat Europa niet opnieuw zal gaan koloniseren. Nederland zal nooit meer een territorium van de grootte van Indonesië acquireren – ondenkbaar. Zo bezien beoefent Europa al het concept van krimpen. Dat is precies wat ik ook elders in de wereld zou willen zien.' ♦

Amitav Ghosh houdt de openingslezing van Imagining Europe en gaat daarna in gesprek met Twan Huys. De Balie, 4 oktober, 18.00 uur

European Souvenirs: een trip door herinneringen

Reizen is remixen

Het multimedialkunstwerk *European Souvenirs* husselt de meest uiteenlopende archiefmaterialen door elkaar om nieuwe, grensoverschrijdende verhalen te vertellen. 'Fuck borders!'

Door Nina Polak

'HET ARCHIEF registreert én creëert het evenement', schreef Jacques Derrida in *Archive Fever*. Hij deconstrueerde het idee van het archief als objectieve historische bron en liet zien dat archiveren mensenwerk is, en daarmee subjectief. We kiezen wat we bewaren, hoe we het bewaren en waar, en scheppen zo de geschiedenis zoals we die kennen. Met die wetenschap kunnen uit bestaande archieven ook nieuwe archieven worden gemaakt, met nieuwe verhalen, en elk document kan binnen een andere context iets heel anders betekenen.

Iets dergelijks is ook het uitgangspunt voor het project *European Souvenirs*, dat deze zomer vijf mediakunstenaars uit vijf Europese landen bij elkaar bracht en ze liet grasduinen in belangrijke audiovisuele archieven over het hele continent. Wat ze vonden verwerkten ze in een live-cinemaproductie, die in oktober voor het eerst te zien zal zijn bij De Balie in Amsterdam. Doel van de onderneming, volgens opdrachtgever European Cultural Foundation, is het zoeken naar nieuwe, inspirerende Europese verhalen. Dat die verhalen gemaakt zullen zijn van oude verhalen laat zich raden. De curatoren van het project zijn de 'remix-experts' van het Spaanse Zemos98, een collectief van vj's, dj's, animators, performers, muzikanten en film-makers die zich toeleggen op de herinterpretatie van bestaand materiaal. Voor dit project kozen ze zowel muzikanten als visuele artiesten, zodat het remixen evenzeer slaat op beeld als op geluid.

Met als leidraad thema's als 'familie', 'reizen' en 'grenzen' doken de vijf uitverkorenen de archieven in (waaronder ook ons Nationaal Archief en het filmarchief van Eye) en stelden een verzameling samen van *ready mades*, die variëren van de meest persoonlijke familiebrieven en vakantiekiekjes tot beladen beelden van gestrande vluchtelingen en harde grensbewaking. In vier workshops in verschillende Europese steden gingen ze op zoek naar de gemeenschappelijke en individuele betekenis van de 'souvenirs', en begonnen aan het samenstellen van een performance waarin ze de gevarieerde culturele bagage tot een nieuw geheel smeedden.

In Sevilla, Istanbul, Warschau en Amsterdam stonden teams van kunstenaars klaar om de makers (afkomstig uit Nederland, Spanje,

Groot-Brittannië, Polen en Turkije) te begeleiden bij de creatie van een gezamenlijke vorm. De verschillende plaatsen, het reizen zelf en de persoonlijke verhalen van de vijf Europeanen moesten daarbij als inspiratiebron dienen. Aan grote tafels met ingewikkelde computeropstellingen, omringd door volgeschreven whiteboards, handycams en projectoren, brachten zij hele weken door, pratend, plannend en experimenterend, op zoek naar de meest zinvolle confrontaties tussen de door hen verzamelde archiefmaterialen.

Over het speurwerk in de archieven zegt de Nederlandse deelneemster Farah Rahman dat de kunstenaars zich geregeld aan het toeval moesten overgeven. 'Je bent vaak overgeleverd aan wat het archief jou geeft, ook al kom je met duidelijke zoekopdrachten.' De trailer voor het project laat dan ook een onverwachte mix van beelden zien, die aandoen als *objets trouvés*: nieuwsknipsels, nostalgische flarden homevideo en mysterieuze geluidsfragmenten. Een samenspel, op het eerste gezicht, dat eenheid zou moeten vinden in het idee van een Europese identiteit. Dat de makers ervoeren dat zo'n

De Europese identiteit zal uit de performance zeker niet naar voren komen als stabiel

identiteit juist vooral bestaat uit diversiteit en gelaagdheid moet haast wel voor praktische problemen hebben gezorgd. Je mag namelijk hopen dat het eindresultaat, de gezamenlijke performance, het abstract fragmentarische overstijgt. Het postmoderne standpunt dat de wereld een collage is kennen we namelijk wel.

Hoe dat eindresultaat er precies uitziet blijft nog een verrassing. Rahman kan al vertellen dat we in De Balie drie schermen kunnen verwachten: een groot projectiescherm waarop de live gemixte beelden te zien zijn en twee led-schermen waarop die beelden middels data-visualisatie van extra context worden voorzien. Verder zijn er camera's voor het volgen van de performers. Die staan op het podium, met hun

technische uitstalling (zowel digitale als analoge apparaten) en editen gezamenlijk hun film, die weliswaar van tevoren gerepeteerd is, maar elke keer weer net iets anders zal zijn. Naast live-muziek bevat de film namelijk ook live-animatie en worden de uitgekozen beelden à la minute door elkaar gemixt. Ter plekke kunnen de video-beelden bewerkt worden. Er kan bijvoorbeeld live mee worden 'gescratcht' zoals een dj dat met zijn platen doet.

EEN OPNAME van een van de try-outs geeft ook alvast een indruk van de inhoud. Hoewel het ongetwijfeld anders is om aanwezig te zijn in de zaal, blijkt zelfs uit deze videoregistratie dat het om een indrukwekkende ervaring zal gaan. Te zien is een collageverhaal in vijf hoofdstukken, soms abstract, soms concreter, dat inderdaad zijn fragmentarische karakter ontstijgt door de toeschouwer naar binnen te zuigen met een hypnotische mix van geluid en dansende beelden. Voorbij komen kleurrijke familievideo's, vakantiedagboeken en ansichtkaarten, maar ook politiek geladen fragmenten, ruige beelden uit partyscenes en abstracte bewerkingen met souvenir-achtige objecten. Bij een meeslepende sequentie met flinkerende Afrikaanse maskers is het bijna moeilijk om stil te blijven zitten.

Het geheel is afwisselend melancholisch en energiek, soms erotisch, en mede door de hoogstaande en vooral heel dansbare elektronische muziek en de mooie geluidsfragmenten bijna nergens saai. Hier en daar wordt de chaotische mengstroom onderbroken door de verstilling van een individueel verhaal. De overgangen zijn vreemd en doen zo nu en dan analoog en ouderwets aan. Dat draagt bij aan het algehele gevoel van nostalgie dat de performance aanzwengelt. Het is al met al een nogal zintuiglijke, associatieve trip door collectieve herinneringen, waarvan je inderdaad sterk het idee krijgt dat die ter plekke gecreëerd wordt.

De makers zijn in het donker alleen als schimmen te zien. Ze deinen mee op de aanstekelijke muziek. De toegevoegde waarde van het live-element en het fysieke samenzijn op het podium zit hem volgens Rahman in de nadruk die er komt te liggen op de subjectiviteit. 'Zo wordt zichtbaar dat het hier om persoonlijke keuzes en verhalen gaat.' De bijeenkomst van die

verhalen impliceert de bijeenkomst van vijf individuen. De manier waarop het verhaal getoond wordt hangt helemaal samen met de interactie tussen hun hoogstpersoonlijke artistieke technieken. Dat de grenzen tussen die afzonderlijke materialen en technieken daarbij vervagen, is een welkome symbolische bijkomstigheid. Een van de sentimenten die tijdens het werkproces kwam bovendrijven, zegt Rahman, was: *'Fuck borders!'*

Het idee van zo'n audiovisueel gesamt-kunstwerk (Wagner gebruikte die term specifiek om te refereren aan het samenbrengen van meerdere kunstvormen via het theater) doet denken aan het werk van de Amerikaanse remix-pionier Nam June Paik, algemeen aangeduid als

de vader van de videokunst. Zijn satellietproject *Good Morning, Mr. Orwell* uit 1984 is het eerste voorbeeld van het live mixen van bewerkte beelden. Paiks doel was, net als dat van *European Souvenirs*, om een internationaal product te creëren en tijdens de spectaculaire uitzending mengde hij rechtstreekse opnamen uit San Francisco, New York en Parijs, waar van verschillende artiesten de performances werden geregistreerd. Het bindende element in dit media-evenement was de reflectie op de televisietechniek; Paik wilde een weerlegging tonen van het dystopische 1984 zoals Orwell dat had geschetst, door niet de gevaren, maar juist de mogelijkheden van de progressieve techniek te belichten. *'But George, you were somewhat*

overdoing it', zingt een Franse zangeres ergens halverwege, *'desire is not dead yet, desire is not dead.'*

Op de vraag wat het verhaal constitueert in het project *European Souvenirs*, dat zich uitdrukkelijk situeert binnen het door Paik ingeluide culturele paradigma van het remixen, antwoordt Rahman dat er vooral nieuwe betekenissen ontspringt uit de ongebruikelijke combinaties van oude *footage*. 'Het naast elkaar zetten van schokkende beelden van net gearresteerde, verzwakte bootvluchtelingen, animaties van drenkelingen, en vrolijke familiefilmpjes van gelukkig badende vakantiegangers vertelt iets over het dubbele van grenzen.' De bedoeling is dat het verzamelde archiefmateriaal in de performance geladen wordt met andere intenties dan die van de originele maker. De kijker speelt een actieve rol in de constructie van het vertelde en wordt uitgedaagd om nieuwe verbanden te ontdekken tussen verschillende Europese landschappen, herinneringen en verbeeldingen.

Uit de chaotische hervertelling die het project belooft te worden moet ook de complexiteit spreken die hoort bij een abstract begrip als de Europese identiteit. Die zal uit de performance zeker niet naar voren komen als stabiel. Grenzen verschuiven en veranderen,

herinneringen blijven nieuwe plekken vinden en eenheid schuilt juist in verschil, in erkennen dat geen verhaal hetzelfde is. Remixen is, zoals de missieomschrijving van het project benadrukt, meer dan de artistieke erfenis van het avant-garde-idee van collage. Het is meer dan de in de jaren tachtig ontstane samplecultuur van de dj. Remixen is ingebed in onze cultuur en beïnvloedt de kruisbestuiving tussen educatie, communicatie, cultuur en politiek. Grenzen zijn er in die optiek om overschreden te worden. ♦

European Souvenirs door Farah Rahman, Malaventura, Noriko Okaku, Karol Rakowski en Baris Gürsel is op 6 oktober, 20.30 uur, te zien in De Balie en zal daarna door Europa toeren

RACHEL CORNER

Repetitie van *Trash Cuisine* in AmsterdamBelarus Free Theatre: *Trash Cuisine*

Oók Europa: dissidenten-theater

'HUN UITZONDERLIJKE werk zou over de hele wereld moeten worden uitgevoerd', schreef *The Guardian*. 'Deze productie knettert van felheid, verdriet en theatrale elektriciteit', verzuchtte *The New York Times*. 'The bravest theatre in the world', aldus *Time Out*.

Onderwerp: het Belarus Free Theatre (BFT) uit Minsk. Eigenlijk een mirakel dat BFT zoveel internationale bekendheid geniet, want in eigen land (Wit-Rusland, óók Europa) heeft het ernstig te lijden onder het dictatoriale regime en de nietsontziende censuur van president Loekasjenko. Het gezelschap, in 2005 opgericht als artistiek protest tegen de dictatuur, behoort niet tot het officiële staatstheater, waardoor zijn opvoeringen illegaal zijn. Meerdere groepsleden hebben gevangen gezeten, een aantal leeft inmiddels in ballingschap en een aantal verblijft nog in Minsk, maar mag daar

niet werken. Ondanks die hachelijke omstandigheden heeft BFT internationaal veel aanzien weten te verwerven; de groep wordt onder meer gesteund door de schrijver Tom Stoppard en de acteurs Kevin Spacey, Joanna Lumley en Jude Law.

Alleen al daarom is het zo bijzonder dat BFT op 5 oktober (voor het eerst) te zien is in Amsterdam, met een wereldpremière: *Trash Cuisine*. Thema: de doodstraf. De smaak van geweld wordt geproefd en vanuit de 'keuken' van het theater wordt een culinair experiment gerveerd dat tot het emotionele kookpunt gaat, overgoten met livemuziek.

Na afloop is er een interview met de makers in het decor van de voorstelling.

Stadsschouwburg Amsterdam, 5 oktober, 20.30 uur

De werkelijke kosten van democratie

Door Iryna Vidanova

De Wit-Russische mensenrechten-activist Ales Bialiatski in de rechtbank van Minsk, 2011

de vreedzame menigte aanviel en degenen die in de weg liepen in elkaar sloeg en arresteerde, jongeren en ouderen, vaders, moeders en studenten, intellectuelen en arbeiders, politici en mannen en vrouwen. Later zou hij erachter komen dat die avond meer dan zevenhonderd mensen werden opgepakt en in de cel gegooid na een lopende band van geënsceeneerde processen die vijf minuten duurden.

Zmicier zelf, die nog geen 31 is, werd veroordeeld tot twee jaar gevangenisstraf. Maar dat verbaasde hem waarschijnlijk niet. Vier jaar eerder werd Zmicier veroordeeld omdat hij zou hebben gehandeld in naam van een niet geregistreerde ngo, wat een misdrijf is volgens de wet van Wit-Rusland, en hij werd anderhalf jaar in de gevangenis gezet. In april 2011 hield het hart van zijn moeder opeens op met kloppen. Zmicier kreeg precies vijftien minuten om afscheid van haar te nemen en mocht niet bij haar begrafenis aanwezig zijn.

Bij de verkiezingen van 2010 was Mikola Statkevich een van de kandidaten die de president van dat moment uitdaagden, Aleksandr Loekasjenko, de langst zittende van Europa. Negen van de elf presidentskandidaten werden gearresteerd op de verkiezingsavond. Vijf van hen werden veroordeeld tot verschillende straffen. Mikola heeft de langste, zes jaar gevangenisstraf. De kandidaten betalen voor het uitoefenen van hun recht om het tegen een dictator op te nemen. Ze werden onderdrukt door een regime dat verkiezingen heeft gemanipuleerd sinds 1995. Dictators zijn bang voor eerlijke competitie. Ze zeggen dat ze brede steun van de bevolking hebben, maar vertrouwen hun electoraat niet. Met een machteloos parlement dat door de president zelf wordt gekozen, en politici van de oppositie die in de cel worden gegooid of gemarginaliseerd, tonen kiezers weinig belangstelling voor de parlementsverkiezingen van 23 september. We hebben kiezers zonder stemmen, kandidaten zonder achterban, en een wetgevende macht zonder wettigheid. Ondanks de façade van een electorale democratie is het instituut verkiezingen failliet in Wit-Rusland.

Al vijftien jaar verdedigt Ales Bialiatski mensen wier rechten zijn geschonden. In de over-

tuiging dat mensenrechten fundamenteel zijn, richtte hij de organisatie 'Viasna' (Lente) op in 1996, toen Wit-Rusland een dictatuur werd. Ondanks constante druk en vervolging zijn Ales en Viasna's activisten de straat op gegaan om demonstranten te beschermen, hebben in gevangenschappen de rechten van gedetineerden verdedigd, bij stembureaus verkiezingen geobserveerd, ze zijn naar het huis van de onderdrukten gegaan om hun gezin te steunen en hebben het op internationale bijeenkomsten opgenomen voor fundamentele vrijheden. Toen het gerucht ging dat Ales gearresteerd zou worden, bleef hij trouw aan zijn idealen en weigerde het land te ontvluchten. Hij werd gearresteerd in augustus 2011 en veroordeeld tot 4,5 jaar gevangenisstraf. Dit jaar werd Ales Bialiatski genomineerd voor de Nobelprijs voor de vrede. Hij is het geweten van de Wit-Russische democratische beweging en een rolmodel voor verdedigers van mensenrechten overal ter wereld. Op 25 september viert Ales zijn vijftigste verjaardag achter de tralies.

Uiteindelijk draait democratie om het recht op vrijheid van meningsuiting en toegang tot informatie. Het overnemen van de massamedia is een van de eerste dingen die dictators doen. Onwetende en gehersenspoelde burgers zijn makkelijker te manipuleren, en Wit-Rusland vormt daar geen uitzondering op. Hier zijn televisie en radio in handen van de staat of worden door de staat gecontroleerd, de onafhankelijke pers wordt beperkt, journalisten worden regelmatig onderdrukt, websites van de oppositie worden geblokkeerd en online activisten worden geïntimideerd. Toch zijn onafhankelijke journalisten en media in staat geweest een eiland van vrije meningsuiting in druk en online in stand te houden, ondanks de extreem ongunstige omstandigheden; in elk geval op het internet winnen we de informatieoorlog tegen staatspropaganda. Maar er zijn ook kosten geweest.

Voor velen van u die in een vrije maatschappij leven, klinkt deze strijd meer als een dissidente memoir dan een discussie in Brussel. Voor ons die nog steeds strijden voor vrijheid in Wit-Rusland, dat grenst aan drie EU-staten, is het een realiteit waar we elke dag mee geconfronteerd worden. Met opwindende hoop kijken we naar het ontluiken van de Arabische lente. Met bezorgdheid en vrees observeren we de klap voor de democratie in Rusland en Oekraïne. Maar vooral kijken we naar onze mede-Europeanen voor inspiratie en steun. Ons doel is misschien niet het redden van de EU of het overwinnen van de crisis in de eurozone, maar we vechten voor hetzelfde. Democratie mag nooit als vanzelfsprekend worden aangenomen. En we zouden onze crises op dezelfde manier moeten benaderen. Democratie moet worden verdedigd, iedere dag, door ieder individu. ♦

De Wit-Russische journaliste en burgerrechten-activiste Iryna Vidanova is oprichter en redacteur van 34 Multimedia Magazine (34mag.net), een bekroond onafhankelijk jongerentijdschrift

VOOR DEGENEN onder ons die vanaf de periferie toekijken, lijkt het debat over de democratie en de toekomst van de Europese Unie abstract, bureaucratisch en technisch. De voorzitter van de Europese Commissie Barroso heeft opgeroepen tot een nieuw verdrag en een federatie. De Europese Centrale Bank heeft gezworen de eurozone te verdedigen met onbeperkte aankoop van staatsobligaties. In Wit-Rusland, 'de laatste dictatuur van Europa', is een toenemend aantal burgers het eens met Barroso's verklaring dat 'we meer Europese eenheid nodig hebben, meer integratie, meer democratie'. Maar ik heb het gevoel dat de discussies over meer Europese democratie alle contact zijn kwijtgeraakt met persoonlijke vrijheid of individuele vrijheid. Voor ons in Wit-Rusland is de strijd voor democratie zeer persoonlijk. De kosten ervan worden gemeten niet in euro's maar in individuen. Voor ons is het moeilijk om democratische recepten en projecten te begrijpen wanneer we politieke gevangenen hebben. Opdat ze niet vergeten wat de werkelijke kosten van democratie zijn, horen de mensen in Brussel en Straatsburg een paar van de namen te kennen van degenen die een hoge prijs betalen voor de waarden waarin zij geloven.

Zmicier Daszkiewicz, de leider van de jongeren-oppositiegroep 'Jong Front', werd gearresteerd op 18 december 2010, een dag voor onze laatste presidentsverkiezing. Hij geloofde niet dat de verkiezing vrij of eerlijk zou zijn en riep op tot een vreedzame demonstratie op verkiezingsavond. Die mening werd gedeeld door tienduizenden anderen die de dag daarop bijeenkwamen op het centrale plein van Minsk om te eisen dat hun stemmen werden gehoord. Zmicier zat al achter de tralies en kon niet zien hoe de politie

EU-narratieven in tijden van crisis

Is Europa de plot kwijt?

Vroeger ging het Europese verhaal over een homogene, broederlijke gemeenschap die was gebaseerd op gelijkvormigheid. Tegenwoordig ziet het continent zichzelf als 'eenheid in verscheidenheid'. Die verscheidenheid zou het begin van een nieuw Europees verhaal moeten zijn.

Door **Monica Sassatelli** beeld **Milo**

WAT IS PRECIËS *the narrative*, het narratief, van Europa? Zelfs de meest uiteenlopende ideeën daarover komen vaak toch uit op vergelijkbare conclusies: volgens sommige mensen bestaat er geen Europees narratief, volgens anderen zijn er juist te veel narratieven en om die reden, juist door die verscheidenheid, hebben ze geen gezamenlijke betekenis, solidariteit of identiteit. Sinds het begin van de huidige eurocrisis wordt het publieke debat gedomineerd door de mensen die nu zeggen dat een fundamenteel gebrek aan solidariteit, dat in tijden van economische groei altijd goed onder de oppervlakte blijft, naar boven is komen drijven, net als een van die financiële bubbels die ons alle ellende hebben gebracht (zij het niet alleen ons, Europeanen). Europa mislukt omdat de vele Europa-narratieven geen deel uitmaken van een en hetzelfde verhaal. Maar toch, ondanks de hoeveelheid energie die is besteed aan het onderzoeken van de Europese identiteit blijven de belangrijkste vragen open.

Is diversiteit iets dat Europa 'moet aanpakken', in de zin van bedaren, verlichten, *tolereren*? Zijn de zogenaamd homogeniserende krachten van de globalisering per se in tegenspraak met het 'conserveren' van bepaalde identiteiten? Zijn Europese narratieven alleen te vinden aan de geïntellectualiseerde, elite-zijde van het spectrum, en appelleren ze alleen aan het denken en niet aan het gevoel? En is dat met name zo wanneer die narratieven voortkomen uit de Europese Unie, dat technocratische project dat veel te snel veel te ver is doorgevoerd – wat veel commentatoren zeggen, daartoe aangemoedigd door de economische en politieke crisis van dit moment? Misschien zijn er een paar antwoorden en alternatieven te vinden als we kijken naar de concrete en zich ontwikkelende institutionele narratieven van Europa, en naar hoe die worden ervaren buiten Brussel.

IN HET PUBLIEKE debat van dit moment wordt steeds gezegd dat Europa zijn 'verhaal' moet vinden. In bredere zin kan dat in verband worden gebracht met veranderingen in ons denken over identiteiten. In de sociale wetenschappen is er een 'narrative turn' geweest, een verschuiving naar een focus op betekenissen en hun afhankelijkheid van contexten, in plaats van structurele ('feitelijke') aspecten van het maatschappelijk leven. Met name identiteit kan worden gezien als een narratief. Dat wil zeggen dat als we eenmaal hebben geconcludeerd dat het concept identiteit essentialistische bijklanken heeft, en dat we makkelijk vergeten dat identiteiten constructen zijn gebaseerd op zelfbegrippen die voortkomen uit culturele repertoires en beschikbare narratieven – dan is de focus verschoven naar het laatste, naar de narratieven.

Het Europa van vandaag laat goed zowel de mogelijkheden als de risico's zien van narratieven over identiteit. Door over Europa te denken als iets dat is ingebed in bepaalde narratieven – publieke, academische, institutionele – kunnen we de verschillende 'Europa's' onderscheiden die op het spel staan. Net zo goed als er verscheidene narratieven over Europa bestaan, zijn er ook verscheidene uitvoeringen en presentaties van die narratieven. Als een sleutelkenmerk van het verhaal van Europa wordt gevormd door de institutionele narratieven ervan, dan is een ander belangrijk aspect hoe die narratieven zullen worden gepresenteerd buiten Brussel en andere institutionele hoofdkwartieren.

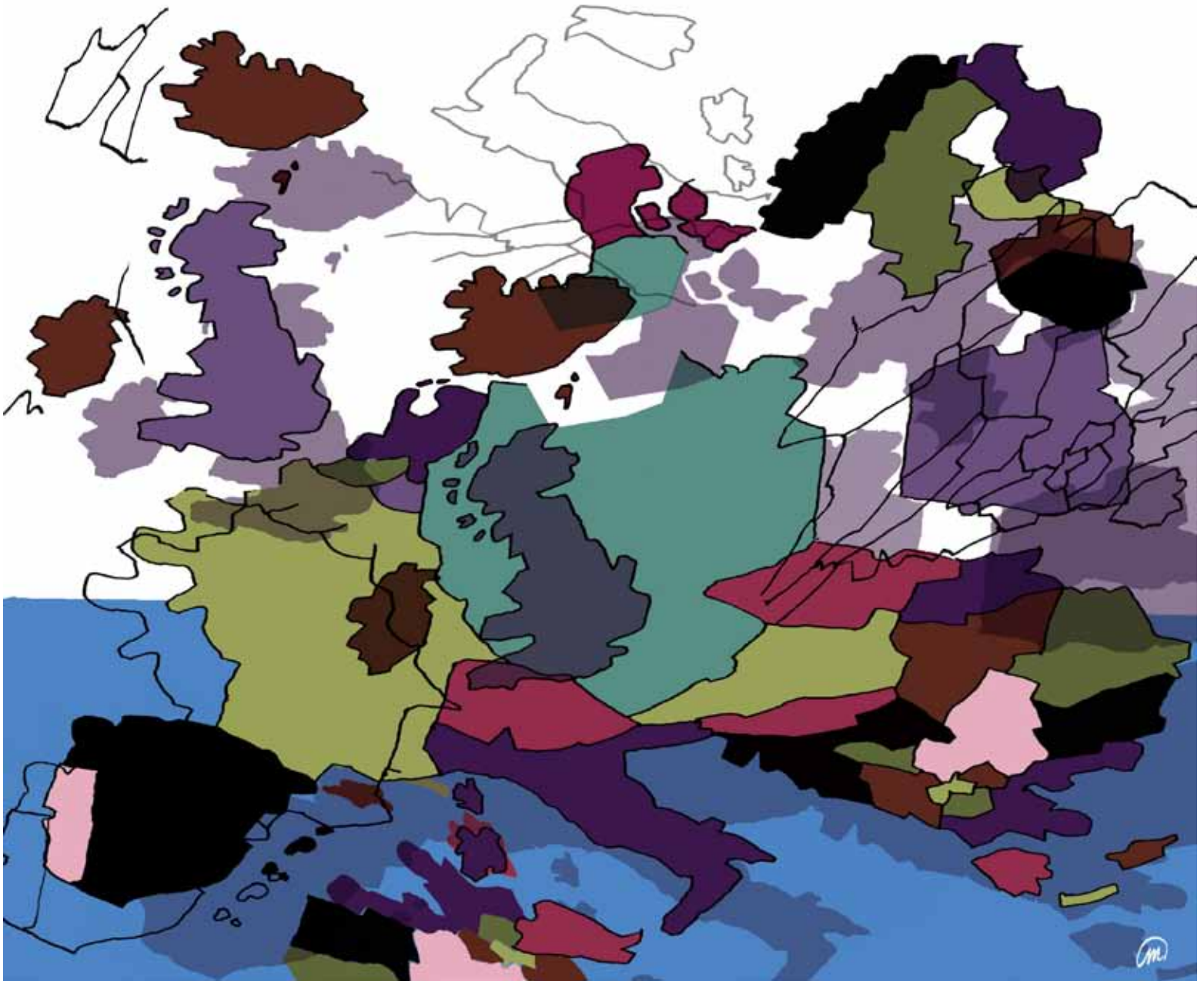
We horen zowel de kritiek dat er te weinig als dat er te veel Europese narratieven zijn. Die schijnbare tegenstelling is misschien zo op te lossen: Europa heeft verscheidene narratieven, maar de belangrijkste vraag is wat zijn verhaal is, hoe het betekenis geeft aan die narratieven in een betekenisvolle plot. En heeft Europa toegewijde verhalenvertellers en publieke sferen voor dat verhaal? De huidige economische crisis kunnen we plaatsen in de verhaallijn van noodzakelijke verdere Europese integratie, of, zoals de media vaak hebben beweerd, van de 'gevaaren van het opgeven van nationale soevereiniteit'. Volgens veel mensen *hadden* Europese instituties – organisaties die oorspronkelijk werden benoemd met andere specificaties, van 'Kolen en Staal' tot het bredere 'Economisch', tot uiteindelijk met succes de term 'Europees' werd toegepast – in elk geval een

De meeste Culturele Hoofdsteden hebben veel projecten in hun programma die te maken hebben met niet-Europese culturen

plot. Dat was een verhaal over eeuwen van Europese oorlogen waar definitief een einde aan werd gemaakt door toegenomen samenwerking en wederzijdse afhankelijkheid; zowel het narratief als de economische strategie van de EU-instituties die in de loop der jaren ontstonden, is door die plot gestuurd. Het was zo'n succes dat het nieuwe generaties Europeanen niet meer zo veel zegt. Europese intellectuelen verwijzen er nog steeds wel naar, maar tegelijkertijd erkennen ze dat het misschien niet langer de lijm is die Europa bij elkaar kan houden. Umberto Eco zei dat de 'oppervlakkige' Europese identiteit nog wel voldeed voor de *founding fathers* dankzij dat gezamenlijke doel, maar dat dat nu misschien niet meer zo is: 'Hun Europa was een reactie op oorlog en zij deelden middelen om vrede te bewerkstelligen. Nu moeten we aan de slag om een diepgaandere identiteit op te bouwen.'¹

IN DEZE TIJD is Europa op zoek naar een nieuw verhaal om te vertellen, in de eerste en belangrijkste plaats aan zichzelf. Ten overvloede: we kunnen naar verschillende kanten kijken om Europese narratieven te vinden. Het blijft niet beperkt tot het proces van Europese integratie, en het Europa van vandaag kan niet negeren dat de institutionele context ook de context is van bredere, meer omvattende of culturele ideeën over Europa. Het wekt geen verwondering dat de eindeloze debatten over de eurocrisis die op dit moment in de media worden gevoerd vaak eindigen met een vage verwijzing naar een bredere, meer culturele, Europese identiteit – waarna meestal wordt geklaagd dat die niet bestaat. Als we kijken naar met name de Europese Unie en de Europese Raad, dan is dat beeld van een gefragmenteerd narratief niet meer zo overtuigend, aangezien er algemene overeenstemming is onder analisten over wat het dominante narratief van Europa is op het institutionele niveau.

Het belangrijkste institutionele narratief over de cultuur en identiteit van Europa op dit moment is dat van 'eenheid in verscheidenheid'. Door de noodzaak de enorme verscheidenheid aan landen te omvatten, vooral op het niveau van cultuur, en doordat het proces van de vorming van eerst

de Gemeenschap en daarna de Unie altijd voor iedereen zichtbaar was, hebben ze een ingewikkelde retoriek bedacht, die wordt samengevat in de bekende formule 'eenheid in verscheidenheid'. Dat wordt gezien als een oplossing voor de behoefte om verschillende allianties en een veelheid van nationale of lokale culturen (dat wil zeggen, van de veel machtiger en meer gevestigde instituties) bij elkaar te brengen. We kunnen stap voor stap volgen hoe de Europese Raad en de EU tot dat narratief zijn gekomen, en zien dat dat zijn neerslag vindt in enkele essentiële teksten. De vroegste incarnatie vinden we waarschijnlijk in de statuten van de Raad van Europa uit 1949 ('Verscheidenheid zit in het hart van de culturele rijkdom van Europa, wat ons gezamenlijk erfgoed is en de basis vormt van onze eenheid'), maar pas in de jaren negentig van de vorige eeuw ging het gelden op het niveau van de ER/EU. In het artikel over cultuur van het EU-verdrag van 1992 wordt gesteld dat de Gemeenschap 'het bloeien van de culturen van de lidstaten' moet bevorderen, 'en tegelijkertijd hun nationale en regionale *verscheidenheid* respecteren én het *gedeelde culturele erfgoed* over het voetlicht brengen' (TEU, art. 151). Betekenis geven aan de diversiteit van Europa – een narratieve structuur creëren die diversiteit integreert zonder die ergens ondergeschikt aan te maken, en die geleidelijk niet te zien als een obstakel of als iets slechts, maar juist als een hulpmiddel en een kracht – is de institutionele strategie van Europa geweest.

Daar is veel kritiek op geweest omdat het slechts een bedenkfel zou zijn en het resultaat van een compromis en niet van een visie. Het is een oplossing die veel mensen afdoen als holle retoriek, als een cosmetische ingreep die ofwel irrelevantie of een verborgen machtsagenda moet verbergen. Inderdaad zijn de technologieën die natiestaten gebruiken om een identiteit te construeren nog steeds in handen van natiestaten (onderwijs, media, maar ook sociale zorg en militaire dienst). Dus moeten zelfverklaarde Europese instituties erg voorzichtig zijn wanneer ze proberen hun narratieven over Europese cultuur in elkaar te zetten. Te veel nadruk op eenheid of te veel gedetailleerdheid over de werkelijke inhoud van het 'gezamenlijke culturele erfgoed' – en ze krijgen kritiek van links tot rechts; te veel nadruk op diversiteit – en mensen zullen zeggen dat er in werkelijkheid helemaal geen verhaal te vertellen is.

TOCH WORDT 'eenheid in verscheidenheid' ook vertaald naar concrete initiatieven en concreet beleid, met name in de culturele sector. Hoewel er veel zijn, en hoewel ze erg uiteenlopen, hebben ze toch een vergelijkbare stijl: het belangrijkste is dat ze lokale directe actie stimuleren, en de titel 'Europeaan' toekennen aan lokale initiatiefnemers, die zich vervolgens gedragen als Europeaan, en daarmee inhoud leveren voor dat lege idee van 'eenheid in verscheidenheid'. Wat 'eenheid in verscheidenheid' als narratief dus doet, is het 'decentraliseren' van de selectie van de narra-

tieve elementen, en het stimuleren van een gemeenschappelijk kader. Het gevaar van zo'n 'leeg' narratief is dat het ofwel genegeerd kan worden, of kan worden toegepast op te veel verschillende manieren. Sommige mensen geloven daarom dat het alleen levensvatbaar kan zijn wanneer het wordt gecombineerd met sterkere narratieve structuren, zoals de vredesprojecten van na de Tweede Wereldoorlog. Hier beginnen we echter de beperkingen te zien van de concentratie op alleen maar narratieven, met het risico dat we het zicht verliezen op wie het verhaal nu eigenlijk aan het vertellen is.

Het institutionele narratief van Europa doet op dit moment misschien nogal formule-achtig aan, maar daar staat tegenover dat het niet alleen zal worden uitgevoerd door de instituties zelf maar ook door mensen die in contact staan met die instituties, met name vanwege de gedecentraliseerde beleidsstijl waar ik het over had. Wetenschappers en 'publieke intellectuelen' doen mee, maar dat doen ook lokale ontvangers van het beleid dat het narratief vertaalt naar de praktijk. Laten we bijvoorbeeld eens kijken naar de Europese Culturele Hoofdstad (ECOC).²

De ECOC, die werd opgericht in 1985, is een van de langst levende, meest representatieve culturele initiatieven van de EU. De Europese Unie is de initiator, maar de implementatie is vooral lokaal (zoals het grootste deel van het culturele beleid van de EU). Steden worden gevraagd een Europese dimensie te laten zien, maar wat dan precies zo'n dimensie is wordt aan hun eigen oordeel overgelaten. Als gevolg daarvan zijn de programma's van de steden altijd zeer verschillend geweest, en juist dat laat 'de rijkdom en diversiteit van Europese culturen en de kenmerken die zij gemeen hebben' zien – en dat is de officiële missie van de ECOC. Dat programma denkt op een andere manier na over steden en geeft ze een andere, nieuwe plaats in een Europese ruimte en geschiedenis. De Culturele Hoofdstad van Europa gaat niet over het vieren van een essentialistische Europese cultuur – dat zou een faux pas zijn waarvan de EU juist heeft geleerd dat ze die moet vermijden. Eerder slaat dat 'Europees' op de steden zelf, waardoor het een deel wordt van hun zelf-representatie, van hun verhaal.

De titel van Culturele Hoofdstad is in de loop van de tijd een transformatieve titel geworden: wat wordt beoordeeld is de aspiratie van de kandidaatsteden om Europese Hoofdstad te worden. Omdat de EU van deze kandidaten de Europese dimensie verlangt maar die niet definieert, gaat het er juist om dat die steden hun kandidatuur weten in te vullen met betekenisvolle verhalen waardoor ze de titel kunnen winnen. En zo worden die steden dus Europees. En wanneer we naar die Europese dimensie kijken zoals die 'lokaal' wordt geïnterpreteerd, dan zien we dat 'eenheid in verscheidenheid' wel wordt aangenomen maar ook opnieuw wordt gedefinieerd. In de ECOC's en hun programma's wordt de interpretatie van 'verscheidenheid' breder, en dieper. In de praktijk wordt deze narratieve structuur daadwerkelijk toegepast, maar ze wordt niet noodzakelijk geïnterpreteerd volgens standaard institutionele betekenissen. De dubbelzinnigheid ervan wordt gebruikt om de bedoelingen van de EU – die vooral gaan over het combineren van nationale en regionale diversiteit binnen Europa – ver te overstijgen en gaat zelfs de kant op van een kosmopolitische alliantie. De meeste steden die de titel van Culturele Hoofdstad bezitten, hebben bijvoorbeeld een aanzienlijk aantal projecten in hun programma's die te maken hebben met niet-Europese culturen. Het idee van cultuur zelf is geleidelijk uitgebreid, van hoge kunst in de eerste jaren naar een meer omvattend, breder, idee – en dat in een programma dat begon met Athene en Florence die hun bijdrage aan het grote Europese erfgoed vierden.

Dit zijn praktische vormen van culturele europeanisering die vaak aan analyse ontsnappen vanwege hun 'banaliteit'. Maar er is een essentieel verschil tussen banaal europeanisme en banaal nationalisme, waarvoor de uitdrukking het eerst werd gemunt. Als banaal nationalisme gebaseerd is op het vergeten van verschillen en complexiteit, zodat zijn stereotiepe identiteit de nadruk legt op homogeniteit, dan heeft het publieke discours van het banale europeanisme een ander kader of een andere plot dat die de nadruk legt op 'eenheid in verscheidenheid'. Europa en de natie worden op verschillende manieren verbeeld, en banaal gemaakt: de natie legt de nadruk op homogeniteit (of legt die op), op gemeenschappelijk-

heid en eenvoudige, exclusieve identificatie, terwijl Europa juist kiest voor een tegengestelde oplossing die beweert te zijn gebaseerd op pluraliteit, diversiteit en veelvoudige allianties. Of dit wel of niet wordt gezien als het creëren van een maatschappij of identiteit wordt bepaald door hoe normatief we denken over hoe een culturele eenheid en identiteit eruit zouden moeten zien.

HET VERHAAL van Europa gaat over diversiteit, en bevat als zodanig een veelvoud aan narratieven. Europese institutionele, publieke narratieven komen steeds weer terug en zijn gemeenschappelijk, *top-down* zo u wilt, maar ze kunnen en moeten zelfs verschillend worden uitgevoerd en gepresenteerd door verschillende acteurs, in verschillende contexten. Wat relevant is, is zowel het feit dat het institutionele narratieve kader wordt behouden, als het feit dat het mogelijk wordt gemaakt – zoals EU-instituties in de loop van de tijd hebben ontdekt – doordat het omvangrijk is en door de verscheidenheid van stemmen en publieke sferen kan worden toegepast en gevuld met narratieve elementen. De verschuiving naar diversiteit als een bron, een hulpmiddel, hetzij geïntroduceerd als puur een retorische gimmick of juist niet, is essentieel.

Het nationale verhaal ging over het verbeelden van een homogene, broederlijke gemeenschap die was gebaseerd op gelijkvormigheid; als een categorische vorm van identificatie zou het, in het algemeen, slechts matige hoeveelheden diversiteit kunnen verdragen, omdat zowel de ideologische als de praktische vereisten van nationale democratieën afhankelijk waren van gelijkvormigheid en centralisatie. In plaats daarvan ziet Europa zichzelf als 'eenheid in verscheidenheid', en dat is een andere manier om een gemeenschap voor te stellen. Het is niet een kwestie van retorisch 'inclusief' zijn: verhalen zijn, per definitie, exclusief: ze nemen

De Europese identiteit worstelt met het definiëren van zowel interne overeenkomsten als externe verschillen

bepaalde narratieve elementen op en sluiten andere uit. Geen enkel verhaal is het verhaal van iedereen, en dat is precies de reden dat er vele zijn. Noties van 'inclusiviteit', die we vaak horen van intellectuelen en politici als ze het over Europa hebben, kunnen misleidend zijn, maar dat kunnen noties van uitsluiting ook. De Europese identiteit is een zwakke categorische identiteit, die worstelt met het definiëren van zowel interne overeenkomsten als externe verschillen, terwijl de omgekeerde combinaties (interne verschillen en externe overeenkomsten) bijna aantrekkelijker lijken en ook meer Europees.

Zolang Europese narratieven andere plots blijven volgen (zoals bijvoorbeeld de nationale) of blijven denken dat bestaande narratieve structuren de enig mogelijke zijn, zal het Europese verhaal wellicht niet werken. In plaats daarvan zou het Europese verhaal in staat moeten zijn om veel minder diversiteit op te offeren aan de samenhang of homogeniteit van het hele verhaal dan wat wordt verlangd door andere, op het oog vergelijkbare, verslagen over grootschalige collectieve identiteiten. Europa moet, niet als een deugd maar uit noodzaak, middelen vinden om een nieuw soort verhaal te vertellen over identiteit, diversiteit en solidariteit.

1 Umberto Eco: 'It's culture, not war, that cements European identity', *The Guardian*, 26 januari 2012 (interview door Gianni Liotta). Zie ook guardian.co.uk/world/series/europa

2 Voor meer over dit onderwerp zie M. Sassatelli, 'Becoming Europeans', Palgrave 2009

Monica Sassatelli doceert sociologie aan Goldsmiths University in Londen. Haar boek Becoming Europeans: Cultural Identity and Cultural Policies verscheen in 2009. Bovenstaand essay maakt deel uit van Remapping Europe: The making of European narratives, een collectie van essays die belichten hoe narratieven zich vormen en invloed hebben op Europa. Deze publicatie zal op 6 december in De Balie worden gepresenteerd

Vertaling Rob van Erkelens

Een paradijs voor de wijven

Door Erdal Balci

Lisbeth Salander, een
personage van Stieg Larsson

DE MAN MET de onvergetelijke naam heeft het gezien. We schrijven 1721, in opdracht van de Turkse sultan mag een oud militair de lente in Frankrijk doorbrengen om te kijken wat er zo anders is aan Europa. Deze allereerste Turkse diplomaat in West-Europa heeft een wonderbaarlijk goede conclusie getrokken die nog steeds niets aan waarde heeft verloren. Achtentwintig Mehmet Celebi (zo heette hij echt) heeft niet veel woorden nodig gehad om verslag te doen van de kwestie die Europa scheidde en nog steeds scheidt van de islamitische wereld. Achtentwintig Mehmet Celebi krabbelde in zijn bondige rapport de volgende zinnen over Frankrijk: 'De wil van de vrouw is hier sterker dan het woord van de man. Ze gaan en staan waar ze willen. De vrouwen kwamen zelfs massaal toekijken hoe ik en mijn gevolg het gebed deden. Frankrijk kan als een paradijs voor de wijven beschouwd worden.'

De emancipatie die de wakkere ogen van de Turk in den vreemde niet was ontgaan, heeft er driehonderd jaar over gedaan om Lisbeth Salander voort te brengen. Dit personage in de roman van Stieg Larsson is imponerend omdat ze in alle geloofwaardigheid aantoont dat ze gelijk is aan de man; dat ze klein en dun is, is een bijzaak, haar vernuft staat boven alles. En de fysieke tekortkoming wordt gecompenseerd met haar handigheid in technologie. Haar wraak op haar verkrachter is gruwelijk omdat het zo dicht bij de werkelijkheid staat. Een andere kleine, zwakke Lisbeth zou het ook in het echte leven lukken om het een verkrachter op die meest vreselijke wijze betaald te zetten.

Het succes van Europa is de belichaming van de toename van gelijkheid tussen man en vrouw. Achtentwintig Mehmet Celebi had driehonderd jaar geleden de prille start van deze ontwikkeling gezien en had grote ogen opgezet. De poserende Mona Lisa, de zeurende echtgenote van Vermeer, Anna Maria van Schurman, de eerste vrouw op een academie, de verkoopsters op de markt, de vrouwen te paard, de arbeidsters in de fabriek, de schokkende Madonna, de regerende Thatcher en uiteindelijk de onverzettelijke Lisbeth Salander.

Ik meen dat het Frits Bolkestein was die zich een keer liet ontvallen dat Europa ophoudt in streken waar geen kerken meer staan. In veel plaatsen in Turkije staan kerken, maar het land is nog lang geen Europa. Want Europa is de strijd van de vrouw om volledig deel te mogen

FILMSTIL

De Europese vrouw bevrijdde zichzelf. De Turkse vrouw zal dit ook doen

nemen aan het leven. Het waren de overvloedige regen en de reizen over de oceaan die Europa het continent van de welvaart maakten. Maar niet minder belangrijk was de deelname van de vrouw aan het productieproces. De Europese vrouw bevrijdde zichzelf en maakte haar werelddeel tot de mooiste plek op aarde.

Hoe staat het dan met het 'Europa-proces' van de Turken? Ik kan u melden dat in dat opzicht een heuse veldslag plaatsvindt op het Turkse grondgebied. In hun strijd tegen de onderdrukkende patriarchen sneuvelen de Turkse vrouwen bij bosjes. Er gaat geen dag voorbij dat de kranten niet berichten over gevallen vrouwen. Overal in het land worden ze door hun mannen of hun ex-mannen van het leven beroofd. De Turkse vrouwen worden in hun hoofd geschooten, ze worden op straat neergestoken, in het bijzijn van hun kinderen worden ze van balkons naar beneden gegooid, ze worden gedwongen tot het innemen van gif... Want deze vrouwen hebben veelal een eigen inkomen en weigeren nog langer de slaaf te zijn van de archaische kerels.

Van huis weggaan, scheiden, verbaal weerstand bieden betekent elke dag nieuwe vrouwelijke slachtoffers in Turkije.

Sinds die mooie lente dat Achtentwintig Mehmet Celebi in Parijs en Montpellier verbaasd om zich heen keek, heeft het drie eeuwen geduurd eer de vrouwen van Europa evolueerden tot Lisbeth Salander. Zoveel tijd zal het voor de Turkse vrouwen niet in beslag nemen om af te rekenen met hun onderdrukkers. Het bewijs hiervoor heb ik in de bioscopen van de grootste stad van de Turken gezien. De mensen die uit de film kwamen, kon je in twee groepen verdelen: degenen die verschrikt om zich heen keken en de anderen die in alle gemoedsrust glimlachten. Er is niets wat de Turken niet hebben gekopieerd van Europa. De industrie, de kleding, het voetbal, de blondgebleekte haren, de Amsterdamse grachten in een toeristencomplex aan de Middellandse Zee, de schilderkunst, de architectuur en waarschijnlijk in de toekomst de Turkse varianten van Lisbeth Salander, waar de bioscoopbezoekers van schrikken of om glimlachen.

Per slot van rekening kunnen we niet anders dan concluderen dat meneer Achtentwintig een gelukkig man was omdat hij niet in het verkeerde tijdperk heeft geleefd. Meneer Achtentwintig was zo'n bokkont dat hij de fictieve Salander niet in de ogen hoefde te kijken. ♦

Erdal Balci is schrijver en correspondent voor De Groene Amsterdammer in Turkije

Een andere wereld

Door Philippe Legrain

IN SÂO PAULO werd mijn aandacht getrokken door een grappig T-shirt in de etalage van een winkel. Er stond een tekst op die een woordspeling was op de slogan van het World Social Forum, 'Een andere wereld is mogelijk': *Fórum Anti-Social Mundial. Viver do mau humor é possível* (World Anti-Social Forum. Chagrijnig leven is mogelijk).

Op dit moment zijn veel mensen in Europa verschrikkelijk chagrijnig. Het heden is pijnlijk en de toekomst belooft weinig. Woede mengt zich met angst en een gevoel van machteloosheid – wanhoop zelfs – over hun vooruitzichten. Vertrouwen is neergeschoten. Europeanen zijn bezorgd dat hun beste dagen achter hen liggen. Mensen willen zich verbergen voor de wereld en zich terugtrekken.

Het is een tragedie dat op het continent waar de Verlichting werd geboren zo veel mensen niet langer geloven in vooruitgang. Maar dat pessimisme is niet op z'n plaats. Denk maar even met bewondering aan al die enorme verworvenheden die we normaal gesproken als vanzelfsprekend aannemen. Een continent dat werd verdeeld door oorlog en communisme is herenigd binnen de Europese Unie. Vijfhonderd miljoen Europeanen kunnen vrij wonen, werken, studeren en reizen in 27 landen – en goedkoop, dankzij voordelige vliegmaatschappijen als Easyjet en Ryanair. De Europese markt blijft onze keuzemogelijkheden uitbreiden en economische groei stimuleren. We leven langere, rijkere, vrijere levens dan ooit tevoren. In toenemende mate (zij het nog niet genoeg) worden vrouwen hetzelfde behandeld als mannen, is rassendiscriminatie onaanvaardbaar, kunnen homoseksuele mensen trouwen en hebben gehandicapte mensen meer en betere mogelijkheden. Veelzijdige steden als Londen en Amsterdam weten het beste van de wereld te vangen op één plek en fonkelen van al het creatieve denken, de innovatieve ondernemingen en nieuwe vormen van culturele expressie.

Zelfs tegen de achtergrond van de ergste financiële crisis sinds de jaren dertig van de vorige eeuw gaat de vooruitgang onverminderd door. Smartphones, tablets, Twitter, 3D-printen, schone energie, om maar een paar voorbeelden te noemen – allemaal hebben ze sinds 2007 een hoge vlucht genomen. Elk jaar neemt de levensverwachting van de gemiddelde Europeaan met drie maanden toe. En terwijl de industriële revolutie de levensstandaard van een fractie van de mensheid uittilde boven die van de rest, brengt ze tegenwoordig de meeste mensen verder, ook al geldt het jammer genoeg nog niet voor iedereen.

Kijk omhoog – en naar buiten. De wereld zit

nog steeds boordevol mogelijkheden voor vooruitgang als we ze willen grijpen.

Mijn visioen voor Europa is werkelijk open: open economieën, open samenlevingen en open minds. Als economieën open zijn, zet buitenlandse concurrentie bedrijven – en overheden – er voortdurend toe aan zich te verbeteren, terwijl de beloning voor succes mondiaal is in plaats van alleen lokaal. Als samenlevingen open zijn, kunnen nieuwkomers en mensen van alle achtergronden hun potentieel vervullen, met nieuwe ideeën van verschillende mensen die elkaar stimuleren, en nieuwe ondernemingen ontstaan die voorop willen lopen. Als de geest van mensen open is, zijn ze ontvankelijk voor betere – of gewoon andere – manieren om din-

naar een geïdealiseerd verleden dat nooit heeft bestaan, en de leugens en de haat van de mensen die er beter van willen worden om ons tegen elkaar op te zetten.

Een open Europa omhelst vooruitgang. Dat, in de woorden van Amartya Sen, vergroot 'de macht om dingen te doen' – de vrijheid en de capaciteit voor iedereen om zijn of haar dromen waar te maken. Om het beste te halen uit alle mogelijkheden vereist progressieve regeringen die eerlijke wetten invoeren, discriminatie bestrijden, sociale mobiliteit stimuleren, mensen uitrusten voor verandering, ze opvangen als ze vallen en de monopolistische bastions van grondbezit en kapitaal neerhalen. En het vereist optimisme. Het optimisme om te proberen din-

REINIER GERRITSEN / HH

Parijs. Uit de serie *The Europeans*

gen te doen, ze zien kansen eerder dan bedreigingen en ze beschouwen de toekomst als zwanger van positieve mogelijkheden. Openheid is niet slechts een middel om levensstandaarden te verhogen. Het gaat over het uitbreiden van vrijheid, mogelijkheden en vrede. Het gaat over het strijden tegen discriminatie, xenofobie en uitsluiting. Het gaat om het omhelzen van verschillen, verandering en optimisme.

Nog drie voorbeelden van hoe Europa meer open moet worden. Als het bij elkaar komt, moet het meer democratisch worden. Het moet ook naar buiten blijven kijken. Met name Europese leiders moeten de moed en het inzicht hebben om te pleiten voor verdere uitbreiding van Europa's zone van vrede, voorspoed en stabiliteit – naar de Balkan, Oekraïne, Turkije en Noord-Afrika, om te beginnen. En we moeten samen vooruit kijken naar de toekomst. Europeanen van allerlei pluimage moeten het abjecte defaitisme afwijzen van de mensen die zich willen verbergen voor de wereld, de gevaarlijke illusies van de mensen die de klok terug willen draaien

te verbeteren, te investeren in de toekomst en verandering te omhelzen. Het optimisme dat problemen – zelfs crises – ziet als het begin van nieuwe mogelijkheden.

Crisis groter dan deze zijn er niet. De pijn is niet te ontkennen, het onrecht is verbijsterend. Maar de wereld zit nog steeds vol beloften. We zouden stom zijn als we onszelf afsloten voor die mogelijkheden. Individuele inspanning, collectief ondernemen en een helpende hand van de overheid kan ons optillen. We moeten in onszelf geloven – en onze toekomst een kans geven. Een andere wereld is *echt* mogelijk. ♦

Philippe Legrain is schrijver, commentator en consultant. Hij schrijft een blog voor The Guardian en is medewerker van Prospect. Hij is visiting fellow aan het Europese instituut van de London School of Economics en publiceerde de boeken Open World: The Truth about Globalisation (2002), Immigrants: Your Country Needs Them (2007) en Aftershock: Reshaping the World Economy After the Crisis (2010)

MARIUS VAN GRAAN

John Akomfrah over culturele identiteit **‘Ken ik Europa?’**

John Akomfrah verwerkt al 25 jaar zijn ideeën over kunst en migratie in zijn films. ‘Het Europa van mijn verbeelding is prettiger dan het echte Europa.’ **Door Nouska du Saar**

FLUISTEREND neemt filmmaker John Akomfrah (1957) de telefoon op in zijn studio in Londen. Hij bewerkt momenteel het geluid van zijn nieuwe film en heeft de hele dag nog niet gesproken. Al snel barst een onstuitbare spraakwaterval los: over kunst, Europa, de nieuwe film en zijn levenswerk. Akomfrah is niet alleen filmmaker. Hij is ook migrant, Brit, Ghaanees, cultureel ambassadeur, jazzliehebber, maar boven alles is hij een denker met een sterke verbeeldingskracht. Zijn filosofieën over cultuur, migratie en Europa verwerkt hij al 25 jaar in zijn films. ‘Veel van mijn werk gaat over het anders verbeelden van Europa’, zegt hij. ‘Europa is een idee waarin mensen moeten geloven, wil het werken. Niet alleen politici moeten daarover gaan, iets wat nu wel zo is. Ook kunstenaars zijn belangrijk: niet om slechts het publiek te plezieren maar ook om de culturele kennis te vergroten.’

De nacht voor het gesprek was de filmmaker druk met een online bewerking van zijn nieuwe film, de dag erna met het audiodubben en andere puntjes op de i. Hij werkt aan een filmische trilogie. ‘Alle delen gaan over vertellingen omtrent migratie in de geschiedenis van Europese kunsten’, legt hij uit. ‘Het bestaat uit stukken over kunstwerken van belangrijke schilders. Alle kunstwerken laten minstens een Afrikaan zien, en in de film verken ik hun fictieve biografieën. Ik heb een film afgemaakt over Hiëronymus Bosch en de schilderijen van Albrecht Dürer.’ Ook een film over Peter Rubens staat op zijn lijstje. ‘Ik werk procesmatig; ik probeer niet te veel voorstellingen te hebben. Dat is een manier om je open te stellen voor de filmlocatie en -omstandigheden en te zien welke mogelijkheden deze brengen.’

Jazzmuziek, die vaak afhangt van improvisatie, is een inspiratie voor Akomfrah. Hij grinnikt terwijl hij zich een geïmproviseerde scène herinnert: ‘Ik wilde filmen tijdens een vroege morgen in het noorden van Engeland. Toen ik daar aankwam met mijn acteurs, was er een *hell of a storm*. Maar ik had geen expliciet plan in mijn hoofd, dus het weer maakte mij niet uit. We filmde, en deze scène werd uiteindelijk erg belangrijk voor de film: het ongemak van de acteurs in deze oncomfortabele maar prachtige ruimte was duidelijk te zien.’ De stormbeelden gebruikte Akomfrah voor zijn gerenommeerde film *Nine Muses* (2010), over de naoorlogse massamigratie vanuit Afrika naar Engeland. Akomfrah combineerde archiefmateriaal van migrerende Afrikanen naar Engeland met poëtische citaten uit Homerus’ *Odysee* en beelden van een eenzame figuur in een winters landschap. Want zo voelen migranten in een nieuw land zich volgens hem: ongemakkelijk, in een prachtig maar verlaten sneeuwlandschap.

AKOMFRAH WAS zelf immigrant, hij was kind toen hij uit Ghana naar Londen verhuisde. Net als andere kinderen van de eerste migrantengeneratie voelde hij zich ongewenst en onbegrepen door de maatschappij. Dat was de reden dat Akomfrah in 1982 medeoprichter werd van het Black Audio Film Collective (BAFC). ‘De oprichters voelden zich allen hetzelfde, onzeker in onze eigen omgeving. Dus maakten we films die mensen zouden helpen begrijpen wie wij waren in de Engelse maatschappij.’ Het collectief produceerde innovatieve films en audio over de zwarte geschiedenis en cultuur. Akomfrah creëerde in 1986 de controversiële documen-

taire *Handsworth Songs*, over de opstand van de zwarte gemeenschap een jaar eerder in Londen en Handsworth. Het is een vertelling over de ervaringen van Britse kleurlingen tijdens rellen die dat jaar Engeland teisterden en de eerste grote film van het BAFC. Niet veel later zou *Handsworth Songs* zeven internationale prijzen binnenslepen. ‘Maar in de late jaren negentig heerste het gevoel van ongemak bij migranten niet meer zo’, vertelt Akomfrah. Het doel van het BAFC was bereikt. ‘Toen richtte ik met twee BAFC-leden het kleinere Smoking Dogs Films op.’ De drie maken documentaires en korte fictie, waaronder een portret van Stan Tracey – ‘The Godfather Of British Jazz’. ‘Nieuwe onderwerpen komen en gaan omdat ik word voortgestuwd door mijn eindeloze ontevredenheid. Ik maak dingen waar ik in geloof.’

Akomfrah gebruikt vaak archiefmateriaal in zijn films. ‘Met historische beelden puzzel je het heden bij elkaar.’ Niet zo lang geleden klopten nieuwsmedia bij hem aan de deur. Of hij kon uitleggen of de Londense rellen, die toen gaande waren, te vergelijken waren met Handsworth in 1985. ‘Dat het verleden gelinkt is aan het heden fascineert mij enorm.’

Ongeduld over zijn werk en fascinatie voor het verleden en het heden van migratie drijven Akomfrah. Ook idealisme – gelijkheid en begrip voor iedereen – klinkt door in zijn films. ‘Ideeën zijn erg belangrijk voor mijn werk. Maar ik maak ze niet heilig. Ik houd me toch meer bezig met vragen dan met idealen. Een voorbeeld: ik bestudeer al mijn hele leven de geschiedenis van Europa’s kunst en cultuur. Dus ik ken de kunst, maar ken ik Europa? Ken ik Nederland? Nee. Ik probeer dat te veranderen door rond te reizen. Maar dat is moeilijk voor een gekleurd persoon. Zo stond er op een bordje in het hostel in Moskou waar ik verbleef dat je als kleurling’s avonds beter niet buiten kon zijn vanwege de onveiligheid. Ik blijf daar ontspannen onder, want ik weet dat Europa niet gedefinieerd kan worden door zulke problematiek. Maar ik zou me graag niet hoeven te verstoppen in Moskou – is gastvrijheid dan iets waar je om vraagt, of een ideaal?’ Dat brengt het gesprek terug naar de veranderende culturele identiteit van de huidige Europeaan. ‘Het Europa van mijn verbeelding is prettiger dan het echte Europa, moet ik zeggen. Ik geloof niet dat Europeanen enkel bezig zijn met economische en politieke vragen en zo de kunst en cultuur over het hoofd zien.’ De economische crisis weerhoudt mensen er immers niet van uit eten te gaan, vindt hij. ‘We zijn meer dan slechts politieke belangen: onze identiteit heeft verschillende lagen.’

John Akomfrah presenteert op de slotbijeenkomst van Imagining Europe een selectie uit zijn werk. Na afloop gaat Abdelkader Benali met hem in gesprek. De Balie, 7 oktober, 15.30 uur

Een breder begrip van democratisch Europa

Overlappende archipels

Onze open samenleving met burgerlijke, politieke en economische vrijheden kan een wezenlijke rol spelen bij het oplossen van mondiale problemen. Burgers, kunstenaars, opinievormers en ondernemers zijn nu aan zet. **Door Farid Tabarki**

ALS WE HET over een democratisch Europa hebben, denken velen in eerste instantie aan de democratische basis van de instellingen van de Europese Unie. De macht van het Europese parlement, de bevoegdheden van de Raad van Ministers en de politieke basis om oplossingen te vinden voor de banken- en eurocrisis. Deze institutionele nadruk is niet onbelangrijk, maar er is meer dan dat. De vrijheden die we in Europa hebben gecreëerd kunnen leiden tot een breder begrip van een democratisch Europa: een Europa van ideeën en een flexibel Europa. Kunstenaars, opinievormers en burgers spelen daarbij een andere, maar wellicht even belangrijke rol als gezagsdragers en politici.

Op 3 september vond in De Unie in Rotterdam een debat plaats over Europa met publicist Paul Scheffer, Eurocommissaris Karel de Gucht en Europarlementariër Sophie in 't Veld. De zaal was vol, tot verbazing van de programmeur. Europa leeft, mogen we constateren, al is de aanleiding negatief: de euro is in crisis, sommigen roepen dat we ermee moeten stoppen en wat er gebeurt als het misgaat weet niemand. Paul Scheffer daagt zijn gespreksgenoten uit tot het schetsen van een vergezicht voor de Europese Unie, zoals hij op 1 september in *NRC Handelsblad* en *De Standaard* deed. De EU blijft levensvatbaar, zegt Scheffer, maar op voorwaarde dat we het eens worden over een duidelijk verhaal over de inhoud van onze samenwerking.

In 't Veld gelooft heilig in Europa en is niet bang voor een flinke stap voorwaarts, al bestaat haar vergezicht vooral uit méér Europa. Eurocommissaris Karel de Gucht is pragmatischer. Zijn vergezicht is het oplossen van de crisis en terugkeren naar economische groei. Problemen die ontstaan doordat eerdere Europese afspraken gevolgen hebben – een crisis van een gemeenschappelijke munt moet je nu eenmaal gemeenschappelijk oplossen – pak je aan als ze zich voordoen, zegt De Gucht.

Met Karel de Gucht als vriend van Europa heeft de EU amper vijanden meer nodig. Zeventig jaar na de Tweede Wereldoorlog is het project 'vrede door economische samenwerking' verworpen tot 'overleven door economische groei'. Omdat het nu eenmaal niet anders kan, worden we intussen een steeds hechtere politieke unie ingerommeld.

Crisis kan tot verandering leiden – dat doet

het meestal – maar tot nu toe houden de Europese instituties het hoofd nog boven water, van het ene precaire moment naar het volgende. Op 12 september beleefde de EU twee van zulke momenten. Het Duitse Bundesverfassungsgericht had kunnen besluiten dat het permanente noodfonds ESM zich niet verdraagt met de Duitse grondwet. De Nederlanders, klein maar vaak gezien als trendsetter, had zich duidelijk tegen Europa kunnen uitspreken. Zulke momenten van waarheid blijven komen. Griekenland kan omvallen, Finland kan er de brui aan geven – het blijft spannend.

Voor het schetsen van het Europese vergezicht dat Scheffer verlangt, is politieke inspanning nodig. Maar gelukkig zijn het niet alleen de politieke arena's van de Europese Unie die zich

Een democratisch Europa is een Europa dat zich naar buiten richt

kunnen richten op wezenlijke vragen waar we in Europa nou in 's hemelsnaam mee bezig zijn.

Tiffany Jenkins, forumlid van *Imagining Europe*, leidt de culturele en artistieke tak van het Institute of Ideas, een organisatie die vanuit Londen tal van activiteiten organiseert rond cultuur, wetenschap en burgerschap. Het instituut baseert zich op het erfgoed van de Verlichting en heeft daarmee een Europees wapenfeit te pakken. We hebben er talrijke vrijheden aan overgehouden, waaronder de vrijheid van meningsuiting die ons publieke vertoog spannend en de cultuur interessant maakt. Onze vrijheden zijn gegarandeerd in de constituties van de Europese Unie en de Raad van Europa, maar zijn vooral springlevend in de praktijk.

In België, dat met al zijn politieke strubbelingen net een Europese Unie in het klein lijkt, zag het initiatief G1000 het licht. Ruim zehonderd mensen, willekeurig gekozen, kwamen bijeen om via een format van *deliberative democracy* diverse thema's aan te snijden. De oplossingen worden nu verder uitgewerkt met een kleinere groep. We moeten nog afwachten

of G1000 daadwerkelijk out of the box-oplossingen gaat genereren, maar de werkwijze is interessant. Als het in het meertalige België kan, waar de nationale eenheid op z'n zachtst gezegd niet vanzelfsprekend is, kan het in Europa misschien ook.

Terwijl de Europese Unie in een enorme spaagat ligt tussen de geringe bereidheid tot meer samenwerking en de noodzaak tot méér, ontwerpen de Europeanen rustig allerlei nieuwe vormen van democratie. Dat dat kan en gebeurt, is onmiskenbaar onderdeel van het Europese project. Het is van groot belang dat we Europa breed over deze nieuwe ideeën en oplossingen blijven communiceren. De conferentie *Imagining Europe* doet dat, net als bijvoorbeeld het initiatief *A Soul for Europe* dat de ontwikkeling van de politieke unie verbindt aan een sterke rol voor kunst en cultuur, met als doel om Europa een 'ziel' te geven.

Het zou helpen als een herkenbaar Europees thema ook écht eens Europees werd opgelost. Daarbij zijn politieke kwesties niet ongeschikt. Misschien moeten we de president van de Europese Unie eens via een Europees referendum kiezen? Dan eindigt het debat over Europa eens niet aan de voor een democratisch Europa al bijna irrelevante landsgrenzen.

HET Institute of Ideas baseert zich niet zonder reden op de kernwaarden van vrijheid die heersen in Europa. Dat vindt ook Zygmunt Bauman, een Pools-joodse filosoof-socioloog die zich ondanks zijn hoge leeftijd nog steeds actief met Europa bezighoudt. Zijn concept van 'vloeibare moderniteit' herdefinieert identiteit als een niet gestold begrip, onafhankelijk van sociale structuren en instituties. Ieder individu moet zijn identiteit opnieuw uitvinden. Daarvoor is tolerantie een voorwaarde. Europa kan zich dan transformeren in een 'agglomeratie van overlappende en kris-kras door elkaar heen lopende archipels'.

Dat is goed nieuws voor het institutionele Europese project dat steeds dreigt te struikelen: de Europese burgers geven zélf vorm aan hun eigen Europa. Ze leggen zélf hun eigen verbanden, met tolerantie en vrijheid als verbindende factor.

De uitwerking kan heel praktisch zijn. Geholpen door de Europese vrije markt en de moge-

Narratives for Europe

ECF heeft academici, jonge Europese denkers en doeners en internationaal comictalent uitgenodigd om hun visie op Europa en de Europese narratieven te geven. Met bijdragen van Abdelkader Benali, Jan Brokken, David van Reybrouck, Neel Mukherjee, Kirsten van den Hul, Farid Tabarki, Ece Temelkuran en vele anderen. Een prachtige collectie van veelzijdig werk dat te vinden is op ecflabs.org/narratives

lijkheden van de sociale media wordt het steeds gemakkelijker om decentraal oplossingen te vinden voor problemen die voorheen alleen door grote instituties konden worden opgepakt. Talloze *social entrepreneurs* zijn dit pad al opgegaan met bedrijven en initiatieven die zich terecht van de landsgrenzen niets aantrekken.

Deze ontwikkeling is ook in de publieke sector interessant. Als wijk regel je bijvoorbeeld je eigen energievoorziening. Zulke 'radicale decentralisatie' kan een sterke Europese dimensie hebben. Binnen de Europese markt hoeft je niet binnen de landsgrenzen te blijven als je naar geschikte aanbieders zoekt en kun je voor inspiratie voor nieuwe oplossingen even goed of

misschien beter terecht in Londen of Sofia dan in Zwolle of Rotterdam. Neem Londen: daar zijn goede voorbeelden te vinden van het vlaggenschip van de conservatief-liberale coalitie, de Big Society. Onder die noemer wordt burgerschap een bepalende factor bij het oplossen van sociale problemen.

Ook Juan Freire, directeur innovatie bij Barrabés Next, is ervan overtuigd dat nieuwe media een rol kunnen spelen bij het opnieuw vormgeven van (Europees) burgerschap. Zo schreef hij in *Rebuilding Europe From the Periphery?* dat we deze nieuwe instrumenten niet als een bedreiging voor de status quo van het systeem moeten zien, maar dat deze vooral mogelijkheden bieden voor het bijwerken van de politieke structuren die in crisis verkeren. De nieuwe vormen van organisatie en deelname die hierdoor mogelijk worden kunnen bijvoorbeeld voor een herstel van de openbare ruimte zorgen, maar ook voor nieuwe modellen van bestuur.

De overlappende archipels van Zygmunt Bauman houden zich ook niet aan de grenzen van de Europese Unie – een flexibel Europa strekt zijn tentakels ook naar buiten uit en verschuilt zich niet in een fort. Bauman gaat misschien een beetje ver. Hij zegt, met gevoel voor overdrijving: 'Europa heeft zijn geschiedenis om de wereld aan te bieden als bruidsschat.' In Beijing zullen ze schuddebuiken van het lachen; in Beiroet gaan ze wellicht de straat op, met name als de Europese bruidsschat onwelgevalige vrije meningsuitingen over de islam heeft geproduceerd.

Toch is een democratisch Europa een Europa dat zich naar buiten richt. Dat is nu al vanzelfsprekend voor de kunstenaar die in New York, Moskou of Buenos Aires exposeert, of voor de Duitse wereldreiziger die in Nairobi in gesprek met een Spanjaard ontdekt hoe Europees hij zich voelt. Onze open samenleving met burgerlijke, politieke en economische vrijheden kan een wezenlijke rol spelen om mondiale problemen het hoofd te bieden. Of het zwaartepunt daarbij ligt bij nieuwe verbanden van burgers, bedrijven, nationale overheden of toch maar weer die Europese Unie, is om het even.

Als je een democratisch Europa wilt voorstellen, kun je niet voorbijgaan aan de crisis van de euro en de instituties van de Europese Unie. Toch is het minder van belang hoe je Europa organiseert dan hoe je de democratie probeert te ontdekken vanuit een Europa dat bestaat uit allerlei initiatieven in hun eigen context. De Europese opdracht is niet gering: het is aan burgers, kunstenaars, politici, opinievormers en ondernemers om hun eigen, veelvormige Europa te creëren. ◆

Debat over alternatieve democratische modellen, De Balie, 5 oktober, 16.00 uur

In waarheid leven

Door Marcel ten Hooven

WAAR GING 'de idee Europa' ook al weer echt om?

Het antwoord is misschien te vinden in Doetinchem, meer precies aan Gentiaanveld 19. Hoogstwaarschijnlijk, hoewel ik er geen onderzoek naar heb gedaan, staat daar het enige huis in Nederland waar in de tuin de Europese vlag hoog in de mast wappert. Hier woont Arie Oostlander, christen-democratisch politicus, oud-europarlementariër, maar bovenal een intellectueel die over alles wat hem beroert met grote hartstocht spreekt, bovenal over Europa.

De diepere betekenis van de idee Europa, zal hij gevraagd naar zijn Europese engagement antwoorden, is dat mensen 'in waarheid' moeten kunnen leven. Hij heeft gelijk. Hoe urgent materiële doelen als de instandhouding van de euro ook mogen zijn, krachtiger kan het grote belang van het Europese eenwordingsproject met zijn waarborgen van vrede en recht niet worden geformuleerd dan in deze woorden van Václav Havel.

Het klinkt goed, 'in waarheid leven', warm en romantisch, maar voor Oostlander kreeg de wijsheid van de Tsjechische schrijver pas echt betekenis toen hij zich verdiepte in diens motieven om het zó te verwoorden. Havel noteerde zijn ideaal in een essay uit 1984, vijf jaar vóór de Tsjechen zich in hun 'fluwelen revolutie' bevrijdden van het totalitaire communisme. Zij deelden met de andere volken in het Oostblok het lot te leven onder een regime dat permanent achterdochtig was jegens de eigen burgers en hen daarom tot in het privé-domein in de gaten trachtte te houden. Mensen in het Oostblok wisten zich niet beschermd in een eigen sfeer, buiten de controle van de overheid. Tussen hen en de staat stond niets, ook niet in de immateriële sfeer van de mensenrechten.

Havel beschreef hoe het voor de mensen in deze landen psychologisch noodzakelijk was een dubbelleven te leiden. In het officiële publieke bestaan herhaalden zij de slogans van de eenheidspartij. Dat was een leven in de leugen van het reëel bestaande socialisme. In hun geheime leven poogden mensen zichzelf te zijn: 'Te leven in waarheid.'

In zijn essay werkte hij die gedachte uit tot een zachte kracht in het verzet, een geweldloos middel om de dictatuur te weerstaan. Het ging erom, schreef hij, autonoom te handelen, ongeacht wat het regime de burgers probeerde op te leggen. Iemand moest leven alsof hij daad-

THOMASCHUIJPER/HH

Woonboerderij in Zuid-Limburg

Het vrije Europa was voor Oost-Europeanen een bezielende bron van verzet tegen hun onderdrukkers

werkelijk vrij was, zo goed en zo kwaad als dat ging in het dagelijks leven in het Oostblok.

In dit licht is het niet onbegrijpelijk dat 'een terugkeer naar Europa' het hoofdpunt was in het programma van Charta '77, de door Havel geleide beweging van het intellectuele verzet. Hij hield dat perspectief ook voor aan de 250.000 Tsjechen die zich daags na de aftocht van de communisten op het Wenceslasplein in Praag hadden verzameld. 'Europa', met zijn geschiedenis van Reformatie en Verlichting, hield de belofte van recht en vrijheid in. Op het Wenceslasplein werd zichtbaar hoezeer het Oostblok leed onder het gevoel van zijn Europese wortels te zijn losgesneden. Dat besef, schreef de Britse historicus Tony Judt in het standaardwerk *Na de oorlog: Een geschiedenis van Europa na 1945*, was de drijfveer achter de wens naar Europa terug te keren.

Op zich was die wens niet nieuw. Al vóór de machtsgreep van de communisten was het oostelijk deel van het continent het Europa geweest dat erkenning en herkenning nastreefde en het westelijke deel het Europa dat zichzelf kende en waarbij de erkenning zo naarstig werd gezocht. Door de opsluiting achter het IJzeren Gordijn

groeide dit gevoel van ontheemding uit tot het leidende motief voor intellectuele tegenspraak en oppositie, aldus Judt. Hij schrijft hoe de rouw om de verloren Europese identiteit een nieuwe impuls vanuit West-Europa kreeg door de rechtsgemeenschap die Europese Unie heette. In de landen van de EU was je vrijheid door het recht beschermd tegen de staat. Je kon zeggen wat je wilde, je kon gaan en staan waar je wilde. Tegenover communisme stond geen kapitalisme maar 'Europa'. Zo werd het lokkende perspectief ooit deel uit te maken van dat vrije Europa voor de Oost-Europeanen een bezielende bron van verzet tegen hun onderdrukkers.

Het Europese project is dus meer dan een praktische regeling voor kwesties op bovennationale schaal, of de euro, het stabiliteitspact en de ECB. Het is ook een idee over menselijke waardigheid. Abstract? Niet voor mensen voor wie vrijheid, gelijkheid en mensenrechten nog geen vanzelfsprekendheden in het dagelijks bestaan zijn. In september 2011 sprak ik op elf hoog in een buitenwijk van Istanbul met een twintigjarige studente van Koerdische komaf. Waarom, vroeg ik haar, zou Turkije nog het lidmaatschap van de EU moeten nastreven, nu het haar eigen land zo voor de wind gaat en Europa sukkel met zijn schulden crisis? Om wille van de individuele vrijheid en de mensenrechten, antwoordde zij. Daarom wappert die vlag in de tuin van Gentiaanveld 19 te Doetinchem. Ik denk dat ik hem ook zou planten, als ik een tuin zou hebben. ♦

Marcel ten Hooven is redacteur van De Groene Amsterdammer

THE MAP OF PTOLEMAEUS

DRAWINGS: MARIE KOHOUTOVA
CZECH REPUBLIC

SCENARIO: VLADIMIR PALIBRK
SERBIA

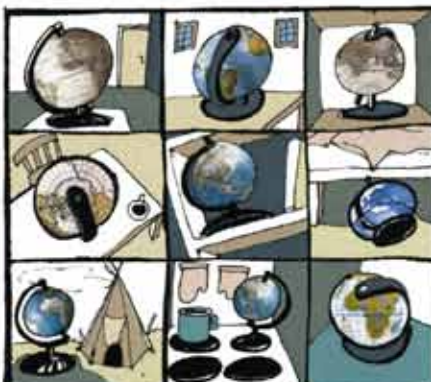

AS A KID, I USED TO BE FASCINATED BY MAPS...

THE WALLS OF MY ROOM WERE COVERED WITH THEM. I FELT LIKE A STRATEGIST, A CONQUEROR, A SKILLED EXPLORER.

AT NIGHT, YOU COULD WAKE ME UP AND I WAS ABLE TO TELL YOU ALL THE CAPITAL CITIES AND STATES ON EVERY CONTINENT.

JUDGING BY THE NUMBER OF GLOBES IN CHILDREN'S ROOMS - I DEFINITELY WASN'T THE ONLY ONE PASSIONATE ABOUT THIS.

THE DAY I RECEIVED MY GLOBE WAS A PIVOTAL MOMENT. I BECAME AWARE OF THE CONCEPT OF THE WORLD - AND I HAD MY OWN MINIATURE VERSION OF IT.

HARD WORK! DAMN IT!

IN ROMAN TIMES, THE WORLD MAP CREATED BY CLAUDIUS PTOLEMAEUS (90-168 AD) WAS CLOSEST TO REALITY.

WHAT THE HELL IS THIS? I'D RATHER USE GOOGLE EARTH!

COMPARED TO MODERN MAPS, IT LOOKS QUITE SILLY...

BUT BACK THEN, THIS MAP REPRESENTED THE ENTIRE WORLD - ALTHOUGH IT COVERED ONE QUARTER OF THE PLANET.

EVEN EUROPE WAS MOSTLY UNCHARTED.

DID YOU SEE THE MAP OF PTOLEMAEUS?
OF COURSE, THAT IS THE BEST MAP I HAVE EVER SEEN!

IN THOSE DAYS, NOBODY WOULD HAVE EXPECTED THAT THE FUTURE INHABITANTS OF THAT VERY CONTINENT WOULD LOOK BACK ON PTOLEMAEUS' WORK WITH AN IRONIC SMILE.

IN SOME WAY HIS MAPS ARE SIMILAR TO TODAY'S BLURRY PHOTOGRAPHS OF MARS, AS THEY BOTH IN SOME WAY REFLECT A FIRST SKETCH OF THE NEW AND UNKNOWN, A PROJECTION OF A POSSIBLE FUTURE, A PLACE OF POSSIBLE STRATEGIC IMPORTANCE.

ONE QUESTION REMINDS FOR ME

FLIGHTS TO EUROPE!
FOR SOME INHABITANTS OF THE PLANET, IT MAY BE THAT EUROPE IS STILL THE SAME AS ON THIS MAP.

IMAGINING EUROPE MET EUROPEAN SOUVENIRS

EEN UNIEKE LIVE CINEMA PERFORMANCE DOOR KAROL RAKOWSKI (PL), BARIŞ GÜRSEL (TR),
FARAH RAHMAN (NL), MALAVENTURA (ES) AND NORIKO OKAKU (JP/UK)

Een ontdekkingsreis door Europese media-archieven, persoonlijke herinneringen en collectieve beelden.
Wat zijn grenzen? Hoe ervaren we 'reizen'? Wanneer zijn we een toerist, wanneer een immigrant, of nomade?
Wat zijn onze individuele herinneringen en wat onze gezamenlijke?

Foto: Ricardo Barquín

6 oktober 2012 De Balie, Amsterdam

Kaartverkoop gestart www.imaging-europe.eu